

ANALECTA ARCHAEOLOGICA RESSOVIENSIA

RZESZÓW 2013

VOLUME 8

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Institute of Archaeology
Rzeszów University

RZESZÓWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

FUNDACJA

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Archeologia funeralna

FUNDACJA RZESZOWSKIEGO OŚRODKA ARCHEOLOGICZNEGO
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY RZESZÓW UNIVERSITY

A N A L E C T A
ARCHAEOLOGICA
RESSOVIENSIA

VOLUME 8

FUNERARY ARCHAEOLOGY

Archeologia funeralna

Rzeszów 2013

Editor
Sławomir Kadrow
slawekkadrow@gmail.com

Editorial Secretary
Magdalena Rzuček
magda@archeologia.rzeszow.pl

Volume editors
Sylwester Czopek
Katarzyna Trybała-Zawiślak

Editorial Council
Sylwester Czopek, Eduard Droberjar, Michał Parczewski,
Aleksandr Sytnyk, Alexandra Krenn-Leeb

Volume reviewers
Prof. Janusz Czebreszuk – Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Dr. Aleksandr Diachenko – Institute of Archaeology, Ukrainian National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine
Dr. Florin Gogaltan – Institute of Archaeology and History of Art, Romanian Academy of Sciences, Cluj-Napoca, Romania
Dr. Jaroslav Peška – Palacký University, Olomouc, Czech Republic
Prof. Jerzy Libera – Institute of Archaeology, Maria Curie-Skłodowska University, Lublin, Poland
Prof. Przemysław Makarowicz – Institute of Prehistory, Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
Prof. Dariusz Wojakowski – Faculty of Humanities, AGH University of Science and Technology, Cracow, Poland

English proofreading
Dave Cowley, Leszek Gardela

Photo on the cover
Artistic reconstruction of grave A505 from Trekroner-Grydehøj, Denmark.
Drawing by Mirosław Kuźma

Cover Design
Piotr Wiślocki (Mitel)

ISSN 2084-4409

Typesetting and Printing
Mitel

Abstracts of articles from *Analecta Archaeologica Ressoviensia* are published
in the Central European Journal of Social Sciences and Humanities

Editor's Address
Institute of Archaeology Rzeszów University
Hoffmanowej 8 Street, 35-016 Rzeszów, Poland
e-mail: iarch@univ.rzeszow.pl
Home page: www.archeologia.rzeszow.pl

Contents / Spis treści

Editor's note / Od Redakcji	9/10
--	------

Articles / Artykuły

Aleksander Bobko

Philosophical reflections on death	13
Filozoficzne rozważania o śmierci	20

Anita Szczepanek, Paweł Jarosz

The biritual cemetery of the Bronze Age from Opatów site 1, Kłobuck distr., Śląskie voiv. – the study of the funeral customs	25
Birytualne cmentarzysko z epoki brązu w Opatowie stan. 1, pow. kłobucki, woj. śląskie – studium obrządku pogrzebowego	44

Seweryn Rzepecki

“Invisible tombs”. From the research on funerary rituals of communities with funnel beakers	49
„Niewidzialne grobowce”. Z badań nad obrzędowością funeralną społeczności z pucharami lejkowatymi	63

Jacek Górski

The oldest graves of the Trzciniec culture	69
Najstarszy horyzont grobów kultury trzcinieckiej	94

Vladimír Mitáš, Václav Furmánek

Grave Arrangements and Constructions of the Western Enclave of the South-eastern Urnfield Cultures from the Perspective of the Burial Ground at Radzovce (Slovakia)	107
Typy pochówków i konstrukcji grobowych z zachodniej enklawy południowo-wschodniego kręgu kultur pól popielnicowych na przykładzie cmentarzyska w Radzovcach (Słowacja)	131

Jan Dąbrowski

Beiträge zur Forschungen Lausitzer Brauchtums	143
Przyczynki do badania obrzędowości kultury łużyckiej	163

Marek Půlpán, Agnieszka Reszczyńska

Chamber graves of the Bylany culture (Ha C – Ha D1) in north-western Bohemia 173

Problematyka grobów komorowych kultury bylańskiej (Ha C – Ha D1) w północno-zachodnich Czechach 211

Andrzej Mierzwinski

The communicative aspect of burial mound symbolism. A commentary to Homer's accounts 237

Komunikacyjny aspekt symboliki kurhanu. Komentarz do przekazów Homera 260

Leszek Gardela

'Warrior-women' in Viking Age Scandinavia? A preliminary archaeological study 273

Wojownicze kobiety w wikingów Skandynawii? Wstępne studium archeologiczne 315

Dariusz Błaszczak

Changing archaeological paradigms and the interpretation of cemeteries 341

Badanie i interpretacja cmentarzysk w ujęciu różnych paradygmatów archeologicznych 353

Reviews / Recenzje**Tadeusz Malinowski**

Einige Bemerkungen zu musikarchäologischen Fragen. (Rez.) Anna Gruszczyńska-Ziółkowska, Perspektywy polskich badań archeomuzykologicznych. *Polski Rocznik Muzykologiczny* 10: 2012, 23–43 363

O niektórych problemach archeomuzykologicznych (rec.) Anna Gruszczyńska-Ziółkowska, Perspektywy polskich badań archeomuzykologicznych. *Polski Rocznik Muzykologiczny* 10:2012, 23–43 377

Aleksandr Diachenko

(review) A. Korvin-Piotrovskiy, F. Menotti (eds.), *Tripolye Culture in Ukraine: the Giant-Settlement of Talianki*. Kiev 2008: Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 255 pages 385

Chronicle / Kronika**Halyna Panakhyd**

XXIX International Archaeological Conference in Rzeszów "Archaeological research in south-eastern Poland, Ukraine and northern Slovakia" (23–24 April, Rzeszów, Poland)	395
XXIX Rzeszowska Międzynarodowa Konferencja „Badania archeologiczne na terenie południowo-wschodniej Polski, zachodniej Ukrainy i północnej Słowacji” (23–24 kwietnia 2013 roku, Rzeszów, Rzeczpospolita Polska)	404

Editor's note

The eighth volume of our journal contains works which are predominantly focused on funerary archaeology. Our intention was to provide readers with articles presenting different interpretative perspectives on mortuary practices and the contents of past burials. The choice of this theme is not accidental. Excavations of cemeteries and graves, as well as matters associated with burial rites, were an important part of archaeology from its very foundation as a scientific discipline. At the same time, for some periods and cultures, these sources were basic cognitive material which clearly indicates their importance. This applies largely to the Bronze Age and Early Iron Age, the periods to which most attention is devoted in this volume. The development of archaeology, and especially the growing need for interdisciplinary perspectives, led to major changes in our current understandings of the meaning and significance of funerary sources. Although we have not yet moved beyond the stage defined by the French thanatological school as 'multidisciplinary compilation of all knowledge on death' (L.-V. Thomas, *Tworzenie tanatologii*, [in:] *Wymiary śmierci*, ed. S. Rosiek, Gdańsk 2010), we believe that this is only a transitional phase. In our view the current phase represents an essential step for the future development of funerary archaeology and for acknowledging it as a serious academic sub-discipline. The present volume seeks to establish the goals and methods of this emerging discipline and it is the second work dedicated to this subject (after S. Czopek (ed.), *Hic mortui vivunt. Z badań nad archeologią funeralną*, Rzeszów 2012). Some articles included herewith are the result of 'Rzeszów Funerary Seminars'. Together, these represent another initiative implemented in the Rzeszów region intended to instigate a broad debate on various aspects of funerary archaeology.

Od Redakcji

Kolejny, ósmy już, tom naszego czasopisma zawiera prace, dla których podstawowym słowem kluczowym jest archeologia funeralna. Zamierzeniem redakcji było przedstawienie Czytelnikom artykułów podejmujących różne aspekty interpretacyjne archeologicznych źródeł grobowych (funeralnych). Wybór tej tematyki nie jest przypadkowy. Badania cmentarzysk i grobów oraz związane z nimi zagadnienia obrządku pogrzebowego były od początku wyodrębnienia archeologii jako dyscypliny naukowej ważną jej częścią. Dla niektórych okresów i kultur źródła te były zarazem podstawowym materiałem poznawczym, co jednoznacznie podkreśla ich rangę. Dotyczy to w dużej mierze epoki brązu i wczesnej epoki żelaza, której poświęcamy tu najwięcej uwagi. Rozwój archeologii, a przede wszystkim coraz silniejsza potrzeba interdyscyplinarnej perspektywy interpretacyjnej, spowodowały, że w ostatnim czasie wyraźnie zmienia się narracja dotycząca znaczenia i możliwości poznawczych źródeł funeralnych. Wprawdzie nie wyszliśmy jeszcze poza ten etap, który francuska szkoła tanatologiczna określa „multidyscyplinarnym zestawieniem całej wiedzy o śmierci” (L.-V. Thomas, Tworzenie tanatologii, [w:] *Wymiary śmierci*, red. S. Rosiek, Gdańsk 2010), ale jest to stadium przejściowe. Wierzymy, że jest ono warunkiem koniecznym do wyodrębnienia archeologii funeralnej jako subdyscypliny naukowej. Poszukiwaniu właściwych jej celów i metod ma właśnie służyć prezentowany tom, będący drugim wydawnictwem podejmującym tę tematykę (po książce S. Czopek (red.), *Hic mortui vivunt. Z badań nad archeologią funeralną*, Rzeszów 2012). Część z zamieszczonych w nim artykułów stanowi pokłosie cyklicznych spotkań pod nazwą „Rzeszowskie Seminaria Funeralne”. Jest to kolejna inicjatywa, realizowana w środowisku rzeszowskim, mająca na celu podjęcie szerokiej dyskusji nad problematyką archeologii funeralnej.

ARTICLES / ARTYKUŁY

Leszek Gardeła

‘Warrior-women’ in Viking Age Scandinavia? A preliminary archaeological study

ABSTRACT

L. Gardeła 2013. ‘Warrior-women’ in Viking Age Scandinavia? A preliminary archaeological study. *Analecta Archaeologica Ressoiviensia* 8, 273–340

This paper seeks to provide a new contribution to the debates on Viking Age women by focusing on a rather controversial notion of ‘female warriors’. The core of the article comprises a preliminary survey of archaeological evidence for female graves with weapons (axes, spears, swords and arrowheads) from Viking Age Scandinavia. Attention is focused not only on the types of weapons deposited with the deceased, but first and foremost on the meanings which similar practices may have had for the past societies. The author discusses why, where and how the weapons were placed in female graves and attempts to trace some patterns in this unusual funerary behaviour. In addition to exploring the funerary evidence, the iconographic representations of what could be regarded as ‘female warriors’ are also briefly considered. Lastly, a few remarks are also made on the notion of armed women in the textual sources.

Keywords: Viking Age, Scandinavia, women, weapons, funerary practices, atypical burials

Received: 4.07.2013; Revised: 16.07.2013; Accepted: 6.12.2013

To my Mother

1. Introduction

Traditional historiography and archaeology perceived the Viking world as being dominated by men and the majority of studies concentrated on exploring the lives and material culture of the male part of the society. Also in popular imagination it was the male Viking warriors – with their iconic long beards, large axes and razor-sharp swords – who became a hallmark of the Late Iron Age Scandinavian societies (this view, however, has recently been revised in the new *History Channel* TV Series ‘Vikings’).

Over the many years of Viking Age scholarship considerably less attention has been devoted to the roles of women and children. However, a number of recent archaeological discoveries and especially gender-orientated theoretical studies in the fields of history and cultural anthropology have begun to alter and sophisticate the previous one-sided

* Institute of Archaeology, Rzeszów University, Hoffmanowej st. 8, 35-016 Rzeszów, Poland; leszekgardeła@archeologia.rzeszow.pl

views of the past. Since the late 1980s in Viking Age archaeology and Old Norse studies we may observe an increasing interest in the diverse roles which the women may have played in the Late Iron Age societies (e.g. Dommasnes 1979; 1982; Andersen *et al.* 1985). A number of scholars – most notably Judith Jesch (1991) and Jenny Jochens (1996; 1998) – have demonstrated that women should no longer be perceived as passive members of the household whose major responsibilities were taking care of children or animals and engaging in cooking or weaving activities (on women and textile production in the Viking Age see, for example, Damsholt 1984; Ewing 2006; Norrman 2008; Gardela 2008; 2009a), but rather as very prominent players on the social arena and of equal importance to men.

The notion of women in the Viking Age is a very vast subject indeed and since the publication of the seminal works of Jesch (1991) and Jochens (1996; 1998) it has been explored from various interdisciplinary perspectives (e.g. Dommasnes 1991; Gräslund 2001; Anderson, Swenson 2002; Simek, Heizmann 2002; Sawyer 2003; Hayeur Smith 2004; Callmer 2006; Norrman 2008). Apart from discussing the female roles and household duties at Viking farms or examining their various activities outside their homes (for example as travellers), over the period of the last twenty years there has also been increased interest in women as traders (Stalsberg 1991; 2001), skalds (Jesch 1987; 1991, 148–168), prominent figures or leaders (e.g. Dommasnes 1991; Gräslund 2001; Moen 2011) and as ritual specialists responsible for various forms of cultic or spiritual practices (e.g. Ingstad 1992; Adolfsson, Lundström 1993; Solli 2002; Price 2002; Gardela 2012a). The roles of women in the complex processes of conversion from paganism to Christianity have also been given considerable attention (e.g. Gräslund 1997).

Although the significance of women in Viking Age societies is now beyond doubt there are still a range of notions that require further diligent studies. Therefore, this article will seek to open some new research avenues and provide a new contribution to the debates on Viking Age women by focusing on a rather controversial and previously understudied subject – namely, the notion of ‘female warriors’. On the following pages we shall discuss this notion with regard to archaeological, iconographic and selected textual materials and attempt to answer the following questions: What is the archaeological evidence for the

use of weapons by women and for their active participation in military activities? Are there any examples of Viking Age graves where females were buried with war-gear? What do such instances imply and how can they be interpreted today? Could such women be perceived as deceased warriors or did the weapons deposited in their graves signal other intricate meanings? Could any of the available iconographic representations be plausibly interpreted as those of armed females – either human or supernatural? And finally, what are the possibilities of interpreting the archaeological and iconographic materials in the light of Old Norse textual sources?

The present study should not be regarded as a full and definitive analysis of the vast corpus of archaeological materials and my intention here was not to treat the subject in its totality, but rather to focus on a selected range of examples, which I (subjectively, of course) regard as being the most representative. Certainly a much more thorough investigation could be conducted and it is my hope that I would be able to continue this research in a more extensive manner in the near future.

2. The funerary evidence

Let us begin exploring the problematic notion of 'warrior-women' in Viking Age Scandinavia, by taking a closer look at the funerary materials from a range of cemeteries in Denmark, Norway and southern Sweden. Throughout the duration of the Viking Age (between the 8th and 11th centuries) two distinctive forms of burial were practiced – inhumation and cremation – and therefore, both need to be taken into consideration in this study. First of all it must be observed that the latest studies have shown that these mortuary practices were very diverse and that they varied from region to region in the Viking world (Svanberg 2003; Price 2008a; 2008b; 2010a; 2012). This diversity of funerary rites may be seen not only on a supra-regional or local scale, but even within one cemetery. In the last decade or so archaeologists (e.g. Williams 2006; Sayer, Williams 2009) have also become more cautious in interpreting specific grave-types (e.g. chamber-graves, boat graves, weapon graves etc.) and attributing to them particular meanings as well as 'reading' the identities of the deceased on the basis of the archaeologically identifiable traces of rituals or grave furnishings (e.g. the traditional arguments that a grave with weapons is that of a 'war-

rior'). Acknowledging the multi-valence and individuality of funerals and graves (e.g. Gardela 2012a; 2013a) is of key importance also in the present study. While the female graves with weapons could easily be seen as a 'special category of graves' and in a reductionist way regarded as belonging to 'female warriors', I think that we should perhaps also try to exercise other interpretational possibilities which take into account notions of symbolism and the performance of funerals.

Thousands of Viking Age graves have been discovered to date and it is obvious that in this short article it is impossible to embrace the wealth of this material from all areas within the Viking world. We must also bear in mind that some of the excavated cemeteries are still unpublished and access to the field-reports is difficult or simply impossible. In general, in the following survey I have sought to trace as many examples of female weapon-graves as possible – including both inhumations and cremations – but it is not unlikely that there may yet be several more. As mentioned above, this article focuses specifically on the archaeological materials from Denmark, Norway and southern Sweden (including Öland, but Gotland has been excluded in my investigations). In the course of its preparation I have also provisionally surveyed the funerary evidence from other areas of the Viking world – e.g. Iceland and Western and Central Europe (Frankia, Germany and Poland) – but I have been unable to find traces of any female weapon-graves there. I did not consider the materials from Finland or Russia at all.

It must be noted that although many Viking Age cemeteries were excavated in the 20th century, some of the sites have not been documented in a satisfactory manner. Very often, what we have at hand are just very vague descriptions of particular graves with no plans, drawings or photographs. Moreover, in a lot of cases the sex of the deceased was not determined with the application of anthropological (osteological) methods, but only on the basis of the finds that accompanied the deceased (see discussion in Gräslund 2001, 89–97). In such 'traditional' approaches weapons were usually regarded as clear indicators of men, while jewellery and tools for textile production were seen as characteristic for females. It is possible, therefore, that some of the graves excavated in the early 20th century which were described as belonging to men (on the basis of male objects that accompanied the deceased) may have actually belonged to biological

females. In order to determine this with more certainty, however, one would have to conduct a new analysis of the skeletal material – and unfortunately this is not always possible. I did not undertake any new osteological analyses of Viking Age skeletal materials for the purposes of this article and decided to trust the published reports as regards the sex of the deceased.

2.1. Danish female graves with weapons

The basis for my enquiries of female graves with weapons at Viking Age cemeteries in Denmark (dated between the 8th and 11th centuries) were the major synthesizing works of Scandinavian archaeologists – especially Brøndsted (1936), Ramskou (1950) and Sellevold *et al.* (1984) as well as the recent extensive study of Ulriksen (2011). Additionally, I have also surveyed a number of cemetery reports from different areas of Denmark – in particular from Jylland (e.g. Roesdahl 1977; Eriksen *et al.* 2009), Sjælland (e.g. Andersen 1995), Funen (e.g. Sørensen 2001) and Langeland (e.g. Skaarup 1976; Grøn *et al.* 1994) and also considered some of the materials discussed in the work of Thäte (2007). It must be noted, however, that in this study I have excluded the materials from Bornholm.

So far, my survey of Viking Age funerary evidence has led to the identification of only three female inhumation graves from Denmark in which the women were buried with weapons. These include grave BB from Bogøvej in Langeland as well as the Gerdrup grave and grave A505 from Trekroner-Grydehøj, both in Sjælland. We are fortunate that these graves were excavated relatively recently (post 1980s) and the manner of their documentation as well as the preservation of skeletal and artefactual materials is exceptionally good. All three graves are discussed in further detail below.

Grave BB from Bogøvej (Langeland)

The cemetery at Bogøvej was located on a small hill which lies around 500 m to the south from Lindelse Nor. The geological structure of the hill comprises mid-sized stones, gravel, sand, marl and clay. From its top there is good visibility over the nearby cove.

In the Viking Age the cemetery at Bogøvej was relatively small and it seems that it was intended for a local community that lived nearby. The excavation works at the site revealed 49 graves (Grøn *et al.* 1994,

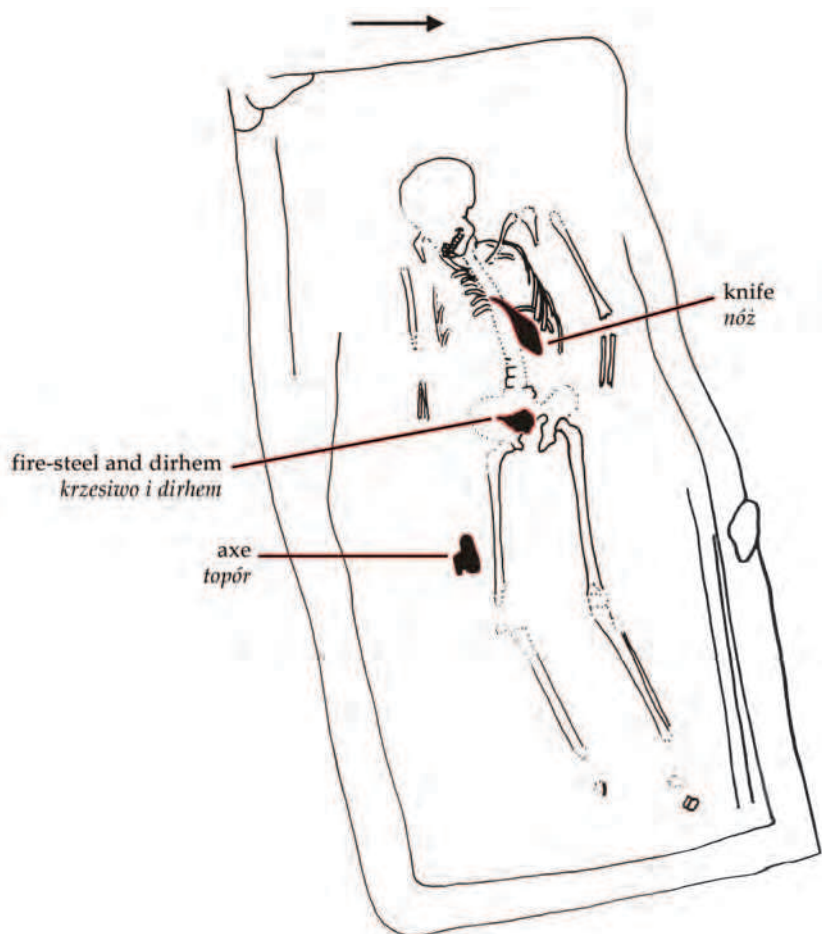

Fig. 1. Grave BB from Bogøvej, Denmark. After Grøn, Hedeager Krag, Bennike 1994, 34 with author's additions

Ryc. 1. Grób BB z Bogøvej, Dania. Na podstawie Grøn, Hedeager Krag, Bennike 1994, 34 z uzupełnieniami autora

10), three of which were double graves. As the authors of the cemetery report observed, the graves seem to have been placed 'symmetrically' around the hill's highest point (Grøn *et al.* 1994, 10). The majority of the deceased were inhumed in supine position with their heads towards the west. Although most of the graves did not contain any elaborate internal constructions, several chamber graves have also been noted. For this study grave BB is of particular importance.

Grave BB is a 'chamber-grave' which was constructed from wooden planks or beams, within a large grave-pit. On the surface of the cemetery the external structure of grave BB was originally marked with a large upright stone (Grøn *et al.* 1994, 156).

Within this chamber-grave lay a young woman, who died at age 16–18, and who was buried in a coffin (as implied by remains of iron nails) in supine position and with her arms extended. Her head was directed towards the west. The woman was accompanied by a range of objects – an iron knife lay on her chest and on her pelvis there was a fire-steel and a fragment of a silver Arabic dirhem. The grave also contained some pieces of burnt flint and fragments of pottery.

In addition to the aforementioned artifacts an iron axe was also found. It lay inside the coffin, to the south from the woman's right leg and around 10 cm from her right knee. It is puzzling whether this axe was originally used as a weapon or whether it was just a household tool – for example for chopping wood or preparing food (slicing meat?). I will return to this problem further below.

Another intriguing aspect of grave BB is that the wood from its chamber (the walls and the roof) appeared upon excavation as charred (Grøn *et al.* 1994, 154). These puzzling traces might potentially imply that during or after the funeral the wooden chamber, or parts of it, were subject to fire. Similar traces of charred wood were also noted in grave BA (also a chamber grave) from the same cemetery. Some saga accounts mention fires being lit inside or nearby chamber graves or burial mounds – these may have been used to create an illusion of life in the mound and/or to further enhance its eerie atmosphere (for a more detailed discussion on the notion of 'life' in chamber graves and the use of light or fire see Gardela *in press*). In a number of chamber graves in Viking Age Scandinavia (e.g. Brøndsted 1936, 119) and elsewhere in Europe candles were also found – perhaps these were used with a similar intention in mind.

In contrast to other sites with chamber-graves in Denmark, the chamber-graves from Bogøvej were located not on top of the hill, but on its slopes – in the margins of the cemetery (Grøn *et al.* 1994, 159). It is important to note that in fact grave BB was one of the southernmost and most secluded of all graves at Bogøvej. Perhaps the peculiar location of this grave could also signal a somewhat special status of the deceased woman?

The Gerdrup grave (Sjælland)

The grave from Gerdrup is probably the most famous of all Viking Age female graves which contained weapons (Christensen 1981; 1998; Lauritsen, Kastholm Hansen 2003). In the last several years I have extensively discussed and reinterpreted its contents in numerous papers (Gardela 2009b; 2010; 2011; 2012a; 2012b; 2012c; 2013a), so in this article I will only briefly mention its most important features.

The Gerdrup grave was a double grave – a large and deep grave-pit held the skeletal remains of two adult individuals, a male and a female, who were both buried in supine position and orientated N-S, heads to the north. It has been suggested, on the basis of anthropological analyses (i.e. twisted cervical vertebrae), that the man probably died by hanging and that his legs may have been tied with a rope. He was accompanied by only one object – an iron knife which lay on his chest. To the right from the man a woman was buried. Her body was covered by two large boulders – one lay on her chest and the other on her right leg. At her waist, the woman had a bone needle-case and a knife. In my previous works I have discussed the potential meanings of treating this individual in such an unusual way, arguing that she may have been considered as a ritual specialist (Gardela 2011; 2012a). The practice which involved stoning or placing stones on the deceased had a wide plethora of meanings and it could have been regarded as an apotropaic act intended to hold the dead in their graves (perhaps ‘protecting’ the communities against revenants or ‘living dead’). For our current considerations the most significant feature of the Gerdrup grave is the presence of a long iron spearhead which was placed by the woman’s right leg with its tip pointing towards the south. The socket of the spear was ornamented with grooved parallel lines. On a typological basis the spear belongs to Jan Petersen’s type E and can be dated to the 9th century. Interestingly, spears of this particular type are not commonly found in Viking Age graves in Denmark. The closest parallels are known from Hedeby (e.g. Arents, Eisenschmidt 2010, 330, 338).

It is very uncommon to find spears in Viking Age female graves and to my knowledge this is the only female grave from Denmark which included such a weapon (though see below for some parallels from Sweden). I have suggested elsewhere that in the case of Gerdrup, the spear may have actually functioned as a kind of staff – as such it could have been understood as a symbol of the woman’s special status and

Fig. 2. 1–2: Photographs of the Gerdrup grave. Courtesy of Roskilde Museum; 3: Plan of the Gerdrup grave (1 – iron knife; 2 – iron knife; 3 – bone needle-case; 4–5 – fragments of sheep crania; 6 – spearhead). After Christensen 1981: 23 with author's additions; 4: Spearhead. Photo by Leszek Gardela; 5: Bone needle-case and an iron pin. Courtesy of Roskilde Museum

Ryc. 2. 1–2: Fotografie grobu z Gerdrup. Udostępnione dzięki uprzejmości Roskilde Museum; 3: Plan grobu z Gerdrup (1 – żelazny nóż; 2 – żelazny nóż; 3 – kościany igielnik; 4–5 – fragmenty czaszki owcy; 6 – grot włóczni). Wg Christensen 1981, 23 z uzupełnieniami autora; 4: Grot włóczni. Fot. Leszek Gardela; 5: Kościany igielnik i żelazna szpilka. Udostępnione dzięki uprzejmości Roskilde Museum

her role as a ritual specialist (Gardela 2008; 2009b; 2011). This interpretation fits with the fact that her body was covered with stones – as we know from the Old Norse textual sources stoning and covering the corpses with boulders was one of the methods of dealing with people accused of malevolent magic. I will return to the notion of spears, their symbolism and role in Old Norse mythology in the further sections of this article.

Grave A505 from Trekroner-Grydehøj (Sjælland)

In recent years archaeological excavations at the cemetery in Trekroner-Grydehøj in Sjælland, Denmark have yielded a number of very important discoveries (Ulriksen 2011). Among them is a complex inhumation grave A505. The grave was ‘composed’ in several long-lasting and logistically difficult phases. It is impossible to discuss them all in great detail here, but a full description and analysis of its contents can be found in the work of Ulriksen (2011) and my doctoral dissertation (Gardela 2012a).

At the bottom of a large grave-pit a woman aged 25–30 was buried in supine position and aligned N-S. To the west from her body a wooden chest was placed (as indicated by remains of iron clasps). In the same area there were also two knives. A little to the north-east from the chest was a wooden bucket (as indicated by an iron handle). At some point during the funeral a bisected dog and some sheep body parts were deposited at the foot-end of the grave. Later a standing stone was put partly over the hind part of the dog. Afterwards a horse was slaughtered and laid directly over the left part of the body of the deceased woman and also over the hind part of the dog. At the subsequent stages of the funeral the woman’s body as well as the body of the horse were covered with large stones and then the whole grave-pit was filled with a layer of smaller stones and soil. It is noteworthy that sometime later fragmented bones (or perhaps body parts?) of two adult individuals (a male and a female) were deposited in a pit that was dug directly above the grave of the aforementioned woman.

No textiles, jewellery or other exclusive objects were found in grave A505 apart from a very unusual bronze object whose form closely resembles a spearhead or an exceptionally large arrowhead. The item had a long tang with some wood remains attached to its surface. The wood on the tang was wound with a bronze wire. All this suggests that

Fig. 3. Artistic reconstruction of grave A505 from Trekroner-Grydehøj, Denmark. Drawing by Mirosław Kuźma. © Leszek Gardela and Mirosław Kuźma

Ryc. 3. Artystyczna rekonstrukcja grobu A505 z Trekroner-Grydehøj, Dania. Rysunek Mirosław Kuźma. © Leszek Gardela i Mirosław Kuźma

originally the 'spearhead' had a very thin wooden shaft. It has been suggested by Ulriksen (2011, 175, 178, 193, 217) and myself (Gardela 2012a; 2012c; 2013a) that this item may have served the function of a magic staff. If this interpretation is correct, it may be argued that the deceased woman was a ritual specialist, perhaps involved in the practice of Viking magic known as *seiðr*. The covering of her remains with stones also matches some of the saga accounts which describe the burials of sorcerers (Gardela 2012a).

Finally, it is worth noting that grave A505 was the most complex and most elaborate in terms of its furnishings of all graves excavated at Trekroner-Grydehøj. Moreover, it was located in the south-west part of the cemetery in what could indeed be regarded as a 'marginal area'.

Differences and confluences

The three female graves from Denmark discussed above vary in terms of their internal and external composition. Moreover, each contained a different kind of 'weapon' – an axe (grave BB from Bogøvej), a spear (Gerdrup grave) and an unusual spear/staff made from bronze (grave A505 from Trekroner-Grydehøj) – and in various positions in relation to the cadaver. The axe from grave BB in Bogøvej was by the woman's right knee. The spear from Gerdrup and the spear/staff from Trekroner-Grydehøj were both deposited by the right side of the deceased women, but in Gerdrup the weapon was at the feet, while in Trekroner-Grydehøj, by the right hand. The placement of the spear in Gerdrup is unusual because its tip was pointing towards the foot-end of the grave – its positioning could further strengthen the argument of the spear's special importance. Apart from these differences, however, there are also some intriguing parallels with regard to the spatial location of these three graves within the respective cemeteries. The grave BB was spatially 'separated' from all other graves at the cemetery at Bogøvej and located in its south-western part. The Gerdrup grave was completely secluded and located in a place which originally was a beach-ridge nearby an old tributary of the Roskilde Fjord. The grave A505 was also one of the most marginal graves at the Trekroner-Grydehøj cemetery. The unusual furnishings and liminal locations of these graves certainly strengthen the idea that these were burials of women who had been regarded as extraordinary individuals among the past societies.

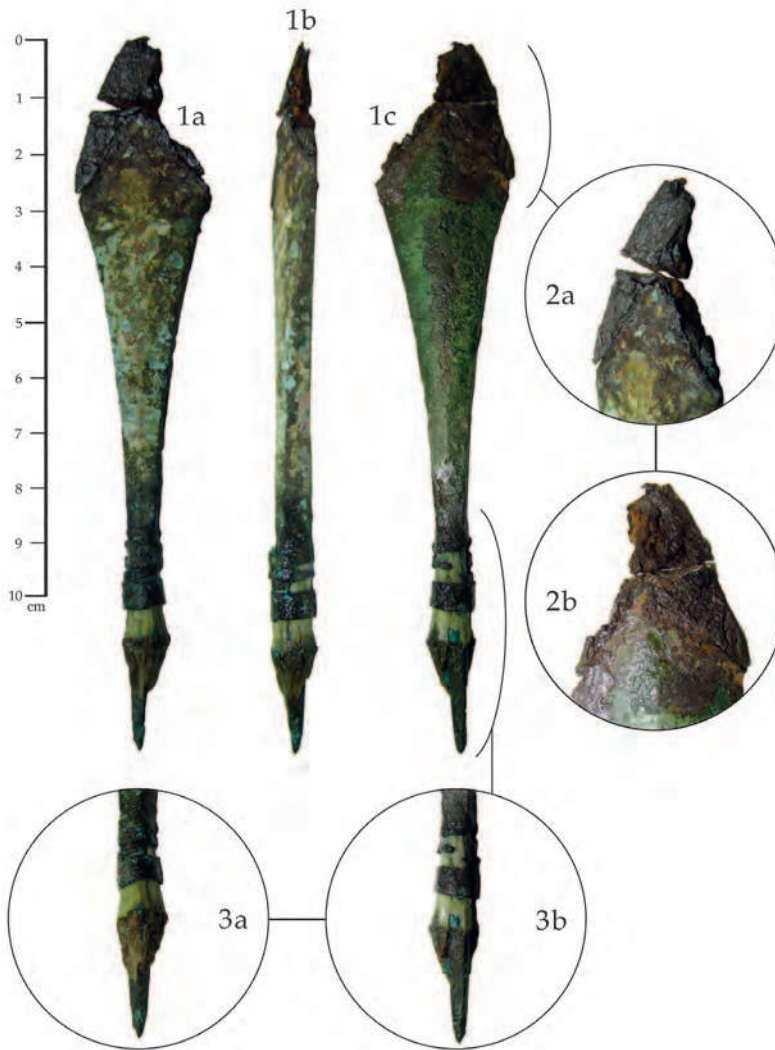

Fig. 4. Bronze spear/staff from grave A505 from Trekroner-Grydehøj, Denmark. Photo by Leszek Gardela. From the collections of Roskilde Museum

Ryc. 4. Brązowa włócznia/różdżka z grobu A505 z Trekroner-Grydehøj, Dania. Fot. Leszek Gardela. Ze zbiorów Roskilde Museum

2.2. Norwegian female graves with weapons

My survey of Viking Age female weapon-graves from Norway was predominantly based on the work of Schetelig (1912), the analyses of the contents of the famous Oseberg grave (e.g. Brøgger *et al.* 1917a; 1917b; Brøgger, Shetelig 1927; 1928; Christensen *et al.* 1992) as well

as a range of other cemetery reports from different parts of Norway (e.g. Stylegar 2007; Engh 2009).

Similarly to Denmark, in my survey I have been able to find only a few female graves which contained weapons. What is more, in Norway only two of these graves were single graves. The multiple-graves (e.g. those which contained two or more individuals), namely those from Kaupang and Oseberg are more difficult to interpret than their Danish counterparts in the form of single graves because it remains unclear whether the weapons deposited within them should be seen as being specifically associated with the females. Before we draw any further conclusions, however, let us take a closer look at the evidence.

Løve near Larvik (Vestfold)

A puzzling and in many regards unique female inhumation grave from Norway which included an axe was recently found in Løve, near Larvik in Vestfold (the contents of this grave were displayed at the exhibition *Horsepower* at the *Museum of Cultural History* in Oslo in 2012–2013). Interestingly, this Viking Age female grave was located within a reused stone circle which dates back to the Bronze Age. An anthropological analysis revealed that the deceased died in her teens sometime in the 10th century. The woman was buried in rich clothing which, among other things, comprised a very good quality shawl (apparently made in the 8th century). She also had a string of glass and amber beads with a finger-ring attached. The ring dates from the 8th century and appears to be a Byzantine import.

According to the description at the *Museum of Cultural History* in Oslo the aforementioned axe lay by the head of the deceased, which is a rather uncommon placement. At the woman's feet was a decapitated horse – interestingly, the head of the animal was missing and could not be found anywhere within or outside the grave. Nevertheless, in the area where the horse's head should have been in the grave a finely decorated bridle with bronze mounts was found. The bridle included four bells and there was also a rattle (in Norwegian known as *rangle*) which was probably originally fastened around the horse's neck. The grave also included iron crampons for each hoof. We may speculate if the missing head of the horse was set up on a pole somewhere over or nearby this grave – perhaps serving as a grave-marker or something like a *niðstöng* (Eng. derision/scorn-pole) known from

the textual accounts (especially from a passage in *Egils saga Skallagrímssonar*), which may have been intended to ward off and/or summon evil powers (see Simek 2006, 199–200, 232; Gardela 2013b, 137). Unfortunately, no definite archaeological traces have been found to support such a hypothesis.

Mårem (Telemark)

The cemetery at Mårem was accidentally found by a local farmer and soon professionally excavated by a team of Norwegian archaeologists in 2003. The excavations revealed three Viking Age graves with rich furnishings dated between 950 and 1000 AD (Engh 2009). Two of the graves were double graves, while the third one was a single grave of a female. In addition to these graves the excavations have also revealed finds from earlier periods, including an Early Iron Age smithy.

For our present discussion the female inhumation grave (Grave 2; C53630) is most significant. The grave-pit was relatively large and measured 220–230 cm x 100 cm. The woman was buried in supine position and orientated N-S, head to the south. Based on the size of the grave it has been estimated that the deceased woman was circa 160 cm tall. She was accompanied by a very wide array of objects which, among other things, included:

- Two oval brooches of gold-gilded bronze (type similar to R655) with a string of beads attached. Remains of many types of textiles were identified beneath and on the surface of these brooches.
- A bronze brooch (type similar to R666) with Borre-style ornamentation.
- A necklace consisting of various beads.
- A bracelet consisting of various beads.
- A tube-shaped amulet-case of bronze/copper (similar in shape to the so-called needle-cases) which contained small fragments of gold-foil.
- A silver ring on one of the right-hand fingers.
- An iron axe placed by the woman's left hand (Jan Petersen's type H).
- An iron sickle placed at the foot-end of the grave, perhaps beneath the feet of the deceased (Engh 2009, 154).
- Many textile fragments (including wool, linen or silk).

This grave and its equipment are very special and bear witness to an elaborate funeral ceremony. One obvious indication of its uniqueness is the presence of an axe which, as we have seen, is indeed a rare find in female graves. An additional and uncommon feature which draws attention is the presence of as many as three strings of beads. Interestingly, the wide variety of these beads and the fact that they have parallels in the Byzantine areas, the Middle East, Eastern and Central Europe and Asia may perhaps imply that the deceased woman was a foreigner or that she had some contacts with people from distant lands. Moreover, the grave contained a very unusual amulet-case (Engh 2009, 153–154; the amulet-case is of a rare type indeed, but in fact a very similar find was discovered in grave 3 at the same cemetery), a vertebrae of an animal (of undetermined species) as well as nine fragments of iron slag (on the symbolism of iron slag in Viking Age graves see Burström 1990). All these features suggest that the woman buried at Mårem was regarded as someone important and as Engh (2009) has observed it not unlikely that she may have also played some role in pre-Christian cultic or ritual practices.

Kaupang (Vestfold)

At the cemeteries in Kaupang were several female graves which contained weapons and to my knowledge this is the only site in the Viking world where so many graves of this type have been identified (though this may also result simply from the fact that Kaupang is among the most extensively excavated sites and with several cemeteries).

The female weapon graves from Kaupang were mentioned briefly in the work of Stylegar (2007, 83–84). He observed that they included several cremation graves found at Nordre Kaupang that contained axe heads and oval brooches. There is a possibility, however, that some of these graves may have been double graves of a male and a female. These peculiar weapon graves include (listed after Stylegar 2007, 105):

- Ka. 3 – Cremation grave with the following finds: 2 oval brooches (Jan Petersen's type 51), 2 beads (1 from carnelian?), iron saucepan, iron frying pan, iron spit(?), spindle-whorl, looped hone, 2 sickles, axe (Jan Petersen's type H), horse bit, rivet, iron rod, iron cauldron(?), iron rattle.
- Ka. 10 – Cremation grave with the following finds: 2 oval brooches (Jan Petersen's type 51), 2 beads (glass), spindle-whorl of soapstone,

axe (Jan Petersen's type K), sickle, soapstone vessel, iron sword-beater, horse bit, iron hook, casket handle, iron rod, rectangular iron mount, hone, 2–3 rivets.

- Ka. 16 – Cremation grave with the following finds: 2 oval brooches (Jan Petersen's type 51), textiles, iron sword-beater, scissors, spindle whorl of burnt clay, axe (Jan Petersen's type H), sickle, horse bit, (harness) mount.

Additionally there were also five female weapon graves from Bikjholberget cemetery in Kaupang. At least two of them contained a spear and in two instances there was also a shield boss (Stylegar 2007, 84).

Grave Ka. 294–296 was one of the most elaborate graves at Bikjholberget. It was a boat grave, which held the remains of as many as four individuals – two females, a male and a small child. Additionally a horse and a dog were also found on the deck (Stylegar 2007; Price 2010a; 2012). The male (Ka. 295) and the female (Ka. 294) accompanied by a small child lay amidships. At the stern of the boat was another female (Ka. 296), who was probably buried in a seated position. Numerous objects – including weapons, jewellery and tools for textile production – were found lying on the boat's deck. Based on their proximity to the remains of the three deceased individuals Stylegar (2007, 123) argued that the woman buried at the stern (Ka. 296) could be associated with the following finds:

- An iron staff, 2 oval brooches (Jan Petersen's type 51), a copper alloy basin with a runic inscription (Trotzig group C), a copper alloy ring with clamp, a tweezers-shaped copper alloy object with one arm, a gilt copper alloy rod, an iron sword-beater, an axe (Jan Petersen's type G/H), a horse bit (R567), an iron rod, 5 glass beads, an egg-shaped stone, a hone, hand-made pottery, a shield boss (R562), sheet iron, fragments of wood and bark, 2 iron brackets, a dog skeleton.

It is interesting to note that in addition to the peculiar iron staff (which may be interpreted as symbol of status and a special attribute of a ritual specialist – see Gardela 2008; 2009b; 2012a) in association with the woman buried at the stern (Ka. 296) there was also an axe and a shield boss. Moreover, she was accompanied by an iron sword-beater – an implement used in textile production, but which may have some symbolic connotations with aspects of battle and war (e.g. Harrington 2007).

As I mentioned above, with complex burials such as this one we cannot be sure what was the actual purpose of all the deposited objects and whether there was any direct connection between them and the deceased, apart from the obvious fact that they were placed nearby their bodies. Did these items all belong to the woman? Or were they deposited in the grave during the funeral as grave gifts or sacrifices intended for all of the deceased? Or was it just an accident or matter of aesthetic display that they ended up lying close to the woman buried at the stern? We will never know the definite answers to these questions, but given the fact that the woman's body was placed at the stern and that an iron staff was put nearby (it is noteworthy that the staff was actually beneath a large stone – an act which may hold many interesting and symbolic overtones. For further discussion on this matter see Gardela 2009b) it is plausible to think that she was indeed someone extraordinary. Perhaps she had the capacity to transgress the traditional divisions of gender roles and due to her function as a ritual specialist (or the like) in her life she could carry and effectively use the weapons that were placed nearby?

The Oseberg grave (Vestfold)

The Oseberg grave is one of the most famous Viking Age finds of all time. The magnificent ship burial and its contents have been discussed on numerous occasions since its original excavation in 1903–1904, in both academic and popular publications (e.g. Brøgger *et al.* 1917a; 1917b; Brøgger, Shetelig 1927; 1928; Christensen *et al.* 1992). Recent anthropological studies have revealed a wealth of new information about the life and death of the two women who were buried in Oseberg and provided some fascinating clues regarding the roles which they may have played during their lives (Bill 2008; Holck 2006; 2009; Varberg 2011a; see summary in Gardela 2012a).

There are many puzzling features of the Oseberg grave and one of them is the fact that despite the numerous elaborately decorated objects (most of which were made from wood), no jewellery was found. It is noteworthy, however, that the grave was broken into (see the latest discussion in Bill, Daly 2012) and if there originally was any jewellery, it may have all been taken away.

Despite the lack of any traces of jewellery among the furnishings of the Oseberg grave, the finds particularly interesting for the topic of

this article are two axes (Christensen 1992, 86, 88, 90) and a number of other objects which may potentially be associated with men. The two axes from Oseberg were of very good quality and it has been argued that they were intended as tools used in the kitchen (Christensen 1992, 86, 90), though other interpretations are also possible.

Several years ago Fedir Androshchuk (2005) suggested that the presence of horse-harness mounts and other 'male objects' might imply that originally a third person was buried in Oseberg – a man – though no skeletal remains of this individual have ever been found. In addition to observing that the grave contained four combs (one of which was a horse-comb), two tents and a 'house-frame', Androshchuk noted that two pairs of entire shoes, and a sole of yet another shoe made of twofold skin were also found (suggesting that originally there were three pairs of shoes, intended for three individuals).

As Androshchuk (2005, 124–126) argued there is some possibility that the man's body was completely and 'ritually' removed from the grave with the purpose of reusing his bones for magic practices (e.g. making amulets). In the light of the available Old Norse textual evidence as well as later folkloristic accounts (from various areas of Europe and beyond) this interpretation is indeed plausible (e.g. Gansum 2004; 2006; see also Gardeła *in press* for a discussion on 'mound-dwellers'). An alternative interpretation regarding the reopening of the Oseberg mound was recently proposed by Bill and Daly (2012), who argued that it may have been a political act and a violent demonstration of power associated with the reign of Harald Bluetooth which was intended to destroy and desecrate an important monument and symbol of ancestral heritage.

Altogether, the views of Androshchuk are interesting and he may indeed be right in his arguments, but due to the lack of male skeletal remains the hypothesis that a man was originally buried in Oseberg is impossible to prove. Perhaps it would also be interesting to consider the possibility that the allegedly 'male objects' (especially the aforementioned axes and elements of horse gear) were actually buried only to accompany the two females, thus demonstrating their capacity to engage in various activities which are typical for men? It is not extremely unusual to find graves of females with horses or horse-gear (on similar notions with regard to the Baltic area see Werbart 1995, 123–125), and as we have seen above (in case of grave A505 from Trekrøner-

Grydehøj), some of such burials may indicate that the deceased were regarded as very special individuals and could perhaps transgress the typical divisions of gender roles.

Differences and confluences

There are both differences and similarities in the female weapon graves from Norway. With the exception of the finds from Kaupang that came from cremation graves (some of which may have been double graves), all of the other female weapon graves were inhumations. It is noteworthy that a significant proportion of these graves included axes, and also that the axes often belonged to the same type – Jan Petersen's type H (although other types have also been recorded: G/H and K). What is more, practically all of these graves were furnished also with a range of other objects – some of which were unique or costly. This might imply a prominent status of the deceased and their importance for the communities that buried them.

2.3. Swedish female graves with weapons

In my search for female weapon graves in Sweden I have consulted the classic studies of the funerary evidence from Birka (e.g. Arbman 1940; 1943; Gräslund 1980), the work of Svanberg (2003) on death rituals in south-east Scandinavia as well as a range of other excavation reports. In this preliminary study, however, I have deliberately omitted the materials from Gotland.

Graves 59:2 and 59:3 from Klinta (Öland)

The cremation graves 59:2 and 59:3 from Klinta in Köpings parish in Öland have been interpreted by Price (2002, 142–149) as the most spectacular graves of possible Viking Age ritual specialists. In his reconstruction of the complicated funeral ceremony, based on archival materials and reports, Price agreed with the previous interpretations that a man and a woman – both accompanied by a wide array of objects – were originally cremated together on a ship, but upon burial their remains were separated and deposited in two different mounds 59:2 (man) and 59:3 (woman). The contents of these mounds and their further particulars have been extensively discussed and interpreted in the works of Price (2002, 142–149) and Svanberg (2003, 252–253; but see also the original excavation reports by Petersson 1958; Schulze 1987, 55–62, 102–112) and therefore I will

only concentrate on those of their features which are most relevant for the topic of the present paper.

Grave 59:3 contained the cremated remains of a woman (mixed with some remains of a man) which were deposited in a small pottery vessel inside a pit. By the vessel a hen was placed, as well as a wide range of items including, among other things: jewellery, bronze vessels, wood-working tools, an iron staff and an iron axe which was buried with its edge directed towards the bottom of the pit (see full list of finds in Price 2002, 144). After the deposition of these objects a special hexagonal 'lid' – consisting of twigs, bracken and clay – was constructed over the grave-pit. On top of this 'lid' the remains of the funeral pyre were swept up and these included whole or fragmentary artifacts and various cremated bones of animals (i.e. cat, cow, dog, horse, pig, sheep and a number of unidentified birds) (Price 2002, 145). Finally, a stone cairn was raised above the whole feature.

Grave 59:2 contained the cremated remains of a man. It seems that it was not constructed with as much care and effort as was invested in the female grave 59:3. There was no pit and the very few cremated remains of this individual were mixed up with the debris of the pyre and multiple cremated animal bones, and spread out in a flat layer. In this layer a number of objects were discovered including, among other things, jewellery (e.g. one oval female brooch), bronze buttons and mounts, a pair of scales, a sword, gaming pieces and over 200 ship-rivets (see full list in Price 2002, 145). Finally, this layer was all covered by a stone cairn which was additionally overlaid with turf that made it look like an earthen mound.

Birka (Uppland)

A number of graves which may be seen as relevant for the present discussion have been identified in Birka in Uppland. Among them, of particular interest is a chamber grave Bj. 834 in which two individuals – a male and a female – were buried in a seated position in the same chair (i.e. the woman was sitting on the man's lap) (Price 2002, 132–139). A detailed description and discussion of grave Bj. 834 and its contents was previously included in the work of Arbman (1943) and further expanded by Price (2002, 132–139) and there is no need to repeat it here – I will therefore only concentrate on its selected features. It is worth adding, however, that this grave has previously been

interpreted as possibly belonging to a ritual specialist, which is indicated especially by the presence of an elaborate iron staff among the grave's furnishings (Price 2002, 132–139; but see Gardela 2012a for a new analysis of this object).

Grave Bj. 834 could be classified as representing one of the so-called 'aristocratic' or 'elite' burial traditions (e.g. Svanberg 2003, 130–134, 146–147) – the deceased were accompanied by numerous and impressive finds as well as two horses, both lying on a raised platform within the chamber. In double graves such as this one, where two individuals of opposite sex are buried, it is conventionally assumed that the weapons should be associated with the male. Grave Bj. 834 included a sword in a wooden sheath, a battle-knife (sax), a set of 15 arrows and presumably also a bow (Price 2002, 139). Against the western wall of the chamber stood a shield (as indicated by a shield boss) and just beside it was also the aforementioned iron staff (probably also placed in an upright position against the wall – see Price 2002, 135). Although an interpretation that at least some of the weapons in this grave should be associated with the female has never been proposed before, I nevertheless find it possible. Given the fact that similar iron staffs are in the majority of cases found in female graves (e.g. Price 2002; Gardela 2012a) and the close proximity of a shield to the staff from Bj. 834, perhaps it would be substantiated to argue that the two finds 'belonged' to the same individual – a female? Maybe the other weapons (the sword and arrows) could also be connected with the woman and regarded as representing some aspects of her power and authority, perhaps resulting from her assumed role as a ritual specialist (as implied by the iron staff)?

In this context it is worth mentioning another intriguing feature of the discussed grave – the presence of a spearhead which upon excavation was found embedded in the raised platform on top of which lay two skeletons of horses. Price (2002, 139) argued that the spear had been thrown into the chamber as the final act before it was closed. Over ten years ago Andreas Nordberg (2002) proposed that thrusting spears into graves may be understood as ritual which was aimed at dedicating the deceased to Óðinn and according to Price (2002, 139) this may have also been the case with Bj. 834. Instances of thrusting weapons into the structure of the grave (including both cremations and inhumations) are also known from other areas of Scandinavia and

elsewhere in Europe (e.g. Finland, Lithuania, Poland) and it seems that they have a very ancient origin (for a recent discussion of such practices in Early and Late Iron Age see Ciesielski, Gardela 2012; on spear symbolism in Viking Age Scandinavia see Gardela 2010).

Grave mound A24 at Lake Dalstorp (Västergötland)

Towards the end of this section it is worth devoting some space to a very unusual cremation grave, dated to the 10th century AD, which was discovered by the Lake Dalstorp in Västergötland (Artelius 2005, 261). It was a grave of a female, whose cremated remains were scattered on the surface of an old burial mound (dated to the Migration Period), forming a thin circle-shaped layer (Artelius 2005, 265). Among the cremated bones was also a range of objects – ten knives, combs, brooches and beads. At some point during the funeral, as many as five twisted and bent spearheads were driven vertically into this layer. According to Artelius (2005, 264):

“The deposition pattern reveals that these spears cannot be described as either personal belongings or as gifts to the dead. The way in which they were placed in the grave had some functional religious significance to the participants. Like religious symbols in general, the spears *did* something at the burial by the lake”.

It is worth highlighting that these spearheads were not affected by fire (Artelius 2005, 266), which means that they were not placed on the funeral pyre with the deceased woman. After the spears had been struck into the grave, all was covered with soil. Then – perhaps immediately or after some time had passed – a small pit was dug in the middle of the mound in which two oval brooches and a knife were placed.

It is highly likely that the act of thrusting as many as five spears into the cremation layer was an apotropaic ritual intended to practically and symbolically ‘hold’ the woman in her grave at Lake Dalstorp. As such it would bear resemblance to the rituals which involved placing large stones directly on the bodies of the deceased, which are known both from archaeological evidence and Old Norse textual sources (e.g. Gardela 2011; 2012a; 2012b; 2012c; 2013a). I have argued elsewhere that similar practices may imply that the deceased were feared of returning to the world of the living in the form of animated corpses. Perhaps those who buried the woman at Lake Dalstorp were afraid that she would come back to hurt them and by thrusting

spears they wanted to protect themselves against an undesired encounter with a revenant? In his discussion Artelius (2005, 271–272) also highlighted the fact that a large number of knives were found in this grave. He observed that in Scandinavian folklore knives (and other sharp objects) were commonly used to protect people against revenants (Artelius 2005, 272; see also Hagberg 1937). Similar concepts are also known from other areas in Europe and they are particularly popular in Slavic folklore.

Female graves with arrowheads

In addition to the examples examined above, several female graves from southern Sweden also contained arrowheads. Two arrowheads have been noted, for example, in cremation grave 4 from Nennesmo (Finnveden) which also included a handle of a casket, four iron fragments, a comb fragment as well as cremated remains of a dog and pig (Svanberg 2003, 197). In grave 22 from the same cemetery – which was found beneath a ploughed out mound (approximately 6–6,5 m in diameter) – there were fragments of at least three arrowheads, a knife, eight bronze fragments, a nail, four mounts with rivets, fragment of clasp, a needle of bronze, a fire steel(?), 121 iron fragments and a pottery shard (Svanberg 2003, 199). The grave also had remains of a horse, cattle and dog. Moreover, in Köpingsvik in Öland a single arrowhead was found in a very elaborate female cremation grave which was located beneath a damaged cairn and dated between 750–850 AD (Svanberg 2003, 253–254). The grave included numerous objects made from silver and bronze (including a miniature bronze spearhead) in addition to a wide range of beads and other finds.

Differences and confluences

The survey of Viking Age female graves from southern Sweden has demonstrated that there were various kinds of weapons in both cremations and inhumations. A significant problem with this evidence is that in case of the graves from Birka and Klinta the weapons were deposited in what may be regarded as double graves (i.e. including both male and female individuals), making the direct association of these objects with the females more difficult. The female cremation grave at Lake Dalstorp also raises problems because although the weapons are indeed present there, it appears that they were not intended as grave

goods or symbols of status, but rather as ritual objects employed specifically to prevent the deceased from rising. An interesting confluence between the discussed graves from Birka, Klinta and Lake Dalstorp is that the weapons (spears in Birka and Dalstorp as well as an axe and sword in Klinta) were found stuck vertically (or at an angle, as in Birka) into the graves' structure. Above I have briefly discussed the possible symbolic overtones of these practices and observed that they are also known from other cultural milieus and chronological periods. At the current state of research the ritual of thrusting weapons in graves in the Viking diaspora seems to have been most popular in Sweden and has very rarely been noted in Denmark and Norway (on these notions see Nordberg 2002; for an updated list of graves with vertically thrust weapons, especially spears, see Ciesielski, Gardela 2012). As we have seen, none of the Danish or Norwegian female graves with weapons had them stuck vertically in their structure.

2.4. Interpreting weapons in female graves

A common problem when studying graves and their assemblages is that we do not really know if the objects deposited with the dead really belonged to them (in a sense that they were used by these people during their lives), or whether they belonged to those who participated in the funeral (e.g. Williams 2006; Sayer, Williams 2009). We are also uncertain whether the contents of the graves manifest the status of the deceased (or those who buried them) or whether the deposited objects were intended to convey other symbolic meanings. Hence, it is now frequently argued that the graves and their furnishings may actually provide more information about the people responsible for the burial, rather than about the dead. The fact that 'the dead do not bury themselves' has very important implications for the discussions of past mortuary behaviour.

All of the graves reviewed in my survey are complex and problematic. As we have seen many of them were also very elaborate in terms of their furnishings and it is clear that their preparation required significant amount of time and labor. All this creates exciting possibilities for approaching and interpreting them from many different angles and interdisciplinary perspectives. Let us now attempt at drawing some preliminary conclusions that may shed new light on the potential meanings of weapons within their assemblages.

Axes

In general axes occur very rarely in Viking Age female graves and they are definitely more common in the graves of men. However, in case of the female weapon-graves discussed above it was the axes that were the most common finds.

In the previous sections of this paper I have frequently referred to axes as ‘weapons’, but we may wonder whether in case of the female graves in which they had been found the axes were regarded as purely military equipment or as household tools (for cutting joints of meat for example or making wooden objects) or whether they served both functions? The answer to this question is difficult to provide just on the basis of the published materials. Perhaps some further clues could be gained through a comprehensive metallographic analysis of the axes themselves – observing for example any traces of use on their surface? If there are any signs that they were hit against other metal objects, then perhaps this could strengthen the hypothesis that they were employed as weapons. Of course the problem that would still remain to be answered is who used them in battle – the women themselves, or some other (male?) individual(s) who deposited these objects in the graves.

There is also a possibility that the axes were deposited in female graves during the funeral to signal something important and we may speculate whether some connection between these objects and the god Þórr (and specifically his hammer *Mjöllnir*) could be made. This notion, however, would require further studies, way beyond the scope of this article (on axe symbolism see, for example, Paulsen 1939; 1956; Kucypera *et al.* 2011, 41–50; against associating axes with the god Þórr see Jensen 2010, 43).

It is interesting to observe that in the Norwegian female graves the axes often belonged to the same type – Petersen’s type H. This may be a pure coincidence, as this was a relatively common axe type in the Viking Age, but perhaps it was attributed some special meanings in a funerary context. In the majority of cases nothing particularly unusual has been observed as regards the axes from the female graves. However, it is worth noting that the axe found in grave 59:3 in Klinta was apparently very old already when deposited in the grave. It was probably made in the Vendel period or around 800 AD and as Price (2002, 148) speculated it may have been a family heirloom. Interestingly this axe was placed inside the pit with the edge pointing down, as if it had

been thrust into it (an interesting parallel to the notion of thrusting spears and swords already mentioned above). Finally, it is worth mentioning an interpretation put forward by the excavators of grave BB from Bogøvej, who argued that the axe deposited there may have been associated not with the woman, but that it represented a 'symbolic cremation' of a man (Grøn *et al.* 1994, 120–121, 136). This interpretation is indeed interesting, but no cremated bone was found in the grave.

Spears

In my survey the only evident example of a spear which may be associated directly with a female individual comes from the Gerdrup grave. As mentioned above, the spear lay at the foot-end of the grave-pit and its tip was directed towards the south, very close to the woman's feet. Another grave discussed herewith, where a spear-like object was discovered, is A505 from Trekroner-Grydehøj. The find from this grave, however, only looks like a spearhead, but due to the material from which it was made (bronze with an iron tip attached) it probably could not be effectively used in battle. I have argued in my previous works that these two 'spears' (i.e. from Gerdrup and Trekroner-Grydehøj) could be interpreted in the context of Old Norse magic (known as *seiðr*) and perhaps seen not necessarily as 'practical' weapons, but as special kinds of magic staffs – representing status, authority and power of the deceased individuals. A lot of features of the graves from Gerdrup and A505 from Trekroner-Grydehøj suggest that the women were regarded as ritual specialists.

In Old Norse mythology spears are closely associated with Óðinn and afterlife (e.g. according to the Eddic poem *Grímnismál* the walls of Valhöll were constructed from spears) and they are also one of the attributes of the *valkyrjur* (Eng. Valkyries) (Gardeła 2010). It may perhaps be too far-fetched to regard the women from Gerdrup and Trekroner-Grydehøj as human incarnations of the *valkyrjur*, but some connection with these supernatural beings is indeed apparent. Perhaps, on occasion, these women did *perform* some ritual roles which would make such an association possible – for example as ritual specialists responsible for the orchestration of funerals. In this context we may recall Ibn Fadlān's description of the woman leading the burial ceremony of the Rus' chieftain (Montgomery 2000; on similar notions see Murphy 2013, 136). In the Arab's account she was called *Malak-al-Maut*

(Eng. Angel of Death) – a term which has recently been argued to be closely connected with the meaning of the word *valkyrja*, i.e. ‘chooser of the dead’ (Price 2010a, 133). Price (2010b) has also observed that in an Anglo-Saxon homily known as *Sermo lupi ad anglos* – probably written down by the Archbishop Wulfstan of York – there occurs a curious word *wælcyrrian*, which could be interpreted as corresponding with the Old Norse *valkyrjur*. Strikingly, in the homily it actually refers to real-life figures and not mythological beings. This gives rise to a number of important questions – who were these figures and why were they given such an evocative name? What did the author of this account really see? Could it be that these mysterious *wælcyrrian* were actually weapon-carrying females of Norse origin?

Swords

To my knowledge a single female grave from Viking Age Scandinavia which included a sword has never been found (or at least identified) by archaeologists. In the survey above, I have mentioned two instances from Sweden (Bj. 834 from Birka and the Klinta grave) where swords were buried in double graves that included two individuals of opposite sex. In each instance the swords were interpreted as belonging to men, but with both burials it appears that it was the women who were the most important of the deceased. If this was indeed the case, then perhaps the swords should be regarded as objects additionally strengthening their status and authority? It is noteworthy that in Klinta, not only was the axe in woman’s grave 59:3 thrust vertically in the pit, but also the sword in the man’s grave 59:2 was found standing vertically in the cremation layer.

Arrowheads

Arrowheads (or arrows) were found in three of the graves which I surveyed above. Two of these graves were cremations from the same cemetery in Nennesmo (Finnveden, Sweden), while the third one was a cremation grave in Klinta (note that it is not the same grave as the grave-complex 59:2 and 59:3). At the present stage of research, however, I find it difficult to offer any deeper interpretation of what arrows or arrowheads may have meant in a funerary context, other than their connection with the notions of hunting or ‘attacking from a distance’.

Knives

Knives are quite common finds in Viking Age female graves. The Oseberg grave included several knives of various sizes (Christensen 1992, 86, 90), but given the fact that it held the remains of more than one individual this is not very surprising. More puzzling is the presence of as many as three knives in grave A505 from Trekroner-Grydehøj and over ten knives in the grave A24 found at the Lake Dalstorp. I have already mentioned that in Scandinavian folklore (but also elsewhere in Europe – for example among the Slavs) knives are regarded as means of protection against evil powers and revenants. In case of unusual graves like the ones from Trekroner-Grydehøj and Lake Dalstorp such an interpretation of the knives' function, with regard to the deceased women, seems plausible indeed.

3. Warrior-women and Viking Age iconography

We have now explored the evidence for Viking Age burials of females which included different kinds of weapons. In addition to these funerary materials, there are also a number of puzzling iconographic representations which may be interpreted as showing females carrying spears, swords and shields and which sometimes wear helmets. In the context of the present discussion they are also worthy of some attention.

Representations of allegedly female characters holding weapons have been previously observed on the fragments of the Oseberg tapestry (e.g. Jesch 1991, 124–127; Vang Petersen 2005, 76). The textile fragments show anthropomorphic figures that appear to be either standing in front of spears or holding them and whose clothes are closely reminiscent of long dresses which would have been worn by Viking Age women. Some apparently female figures are also holding swords. The Oseberg tapestry is difficult to interpret, but it has been suggested that its imagery may represent a procession, perhaps one that occurred as part of an elaborate funeral (Jesch 1991, 124–127). Jesch (1991, 127) has also speculated whether the female figures on the tapestry could be *valkyrjur* “choosing the slain for the honour of Valhall”.

Another group of artifacts that may be interpreted as being representations of armed females (either human or supernatural) are brooches with a realistically shown horse-rider (usually on the left) and a standing figure (usually on the right). Among others, such ar-

tifacts were found in Tissø (2 examples) in Sjælland and Stentinget in Vendsyssel, Denmark (Jørgensen 2005, 138; Vang Petersen 2005, 76–78). The horse-rider from the Tissø examples, as may be deduced on the basis of the distinctive hairstyle (a knotted pony-tail), is probably a female who additionally appears to be equipped with a spear of the ‘winged’ type. Whether the standing figure should also be interpreted as a female is unclear, but not unlikely. In case of the two Tissø finds, the standing figure has a shield (probably the shield is not held in the hand, but actually hung from the shoulder) and seems to be holding a horn in the left hand. On one of these finds the standing figure also appears to have a sword, whose part can be seen behind the shield. Scholars often tend to uncritically interpret these brooches as representations of the *valkyrjur* (in fact, these brooches are sometimes even labeled ‘Valkyrie-brooches’; see, for example, Vang Petersen 2005, 76–78) and this may indeed be true given the fact that the rider has a spear and is mounted on a horse. As much as these details match the descriptions of the *valkyrjur* that we have from the textual sources, perhaps we should not immediately dismiss an alternative possibility that such brooches represent not the supernatural beings from the mythical realm, but rather real-life situations – i.e. armed female warriors riding to battle? It is interesting to note that while the rider has a typically female hairstyle, she(he?) is also wearing breeches. On the other hand the standing figure – much more ambiguous, because its head is covered with what seems like a helmet – is carrying a shield and seems to be clad in a long female dress. The notion of transgressing gender boundaries is very clear in case of these puzzling finds.

A find analogous to those discussed above has also been discovered in Truso/Janów Pomorski in Poland (Trupinda 2004, 97; Jagodziński 2010, 105–106). Unfortunately, the find from Truso is only partially preserved (one half of it is broken and missing), but it is clear that it belongs to the same artifact-type as the finds from Denmark, although it is much more schematic and less realistic than its Danish counterparts. Another discrepancy is that in the Danish examples the rider is shown on the left and the standing figure on the right, while in case of the Truso-find this scene is shown in an opposite way (i.e. rider on the right and standing figure on the left). Interestingly, the standing figure seems to have a ‘conical helmet’ (Jagodziński 2010, 106) and a sword with its tip sticking out from beneath the shield.

Fig. 5. 1–2: So-called 'Valkyrie-brooches' from Tissø, Denmark. After Vang Petersen 2005, 77; 3: So-called 'Valkyrie-brooch' from Stentinget, Denmark. After Vang Petersen 2005, 77; 4: So-called 'Valkyrie' from Truso, Poland. After Jagodziński 2010, 106; 5: So-called 'Valkyrie from Vrejlev'. After Varberg 2011, 82; © Department of Photo and Media, Moesgård; Photo: Rógvi N. Johansen. 6: Fragment of the Oseberg tapestry showing a female character holding a sword. Redrawn from Pesch 2005, 125

Ryc. 5. 1–2: Tzw. 'brosze z walkiriami' z Tissø, Dania. Wg Vang Petersen 2005, 77; 3: Tzw. 'brosza z walkiriami' ze Stentinget, Dania. Wg Vang Petersen 2005, 77; 4: Tzw. 'walkiria' z Truso, Polska. Wg Jagodziński 2010, 106; 5: Tzw. 'walkiria z Vrejlev'. Wg Varberg 2011, 82; © Department of Photo and Media, Moesgård; Fot. Rógvi N. Johansen. 6: Fragment tkaniny z Oseberg przedstawiający kobiecą postać trzymającą miecz. Przerysowane na podstawie Pesch 2005, 125

Apart from the so-called ‘Valkyrie-brooches’ there are also a few other miniatures which may be interpreted as representing armed females. One of such objects was discovered in Cawthorpe in England. It is a copper-alloy pendant which looks like a female figure holding a spear and a shield as well as having a sheathed sword by the side (Hall 2007, 107). A similar miniature – also carrying a shield, but without any other weapons – was found in Tissø (Jørgensen 2002, 234–235; 2005, 138). Among the most recent finds of similar type is also a small silver brooch from Galgebakke (Vrejlev parish, Vendsyssel) in Denmark, known as ‘the Valkyrie from Vrejlev’ (Varberg 2011b, 81–82). It represents a standing figure in a long dress with a helmet on her head, a short sword in the right hand and a round shield *beneath* her left arm (it seems as if the figure was holding the shield by the shield-boss). From beneath the shield protrudes a tip of a sword (as in case of the Tissø and Truso finds discussed above).

In this context it is also worth mentioning a very recent find from Hårby in Denmark (e.g. Murphy 2011, 134–135; but the find has also been published online on numerous websites). This discovery is exceptional, because it is the only three-dimensional representation of a female figure from the Viking Age and additionally one that is holding a sword and a shield. As soon as the find had been shown to the public it was interpreted as a representation of a *valkyrja*. This interpretation – while not improbable – is problematic, because if we were to ‘trust’ the Old Norse accounts the *valkyrjur* are usually carrying spears, not swords. Perhaps then, the figure from Hårby represents not a supernatural being, but actually a human figure and a female warrior?

4. Warrior-women in the textual sources

Female warriors are occasionally mentioned in the textual sources, but the aim of this article was predominantly to survey the archaeological evidence for the graves of women with weapons. Although a full study of the notion of warrior-women in the Old Norse texts is still to be conducted, it is worth recalling just a few, yet representative, examples of such individuals as they may provide a wider literary and mythological context for the archaeological materials previously discussed:

- Among the supernatural beings the *valkyrjur* are certainly those who can be indisputably associated with warfare and weapons.

Their close connection with spears is evident in the poem *Dar-raðarljóð* (Price 2002, 331–346, 384–385; Varberg 2011, 81–82), but also in some of their names with the prefix *Geir* – (Price 2002, 338). In the *Poetic Edda* the famous *valkyrja* *Sigrdrífa*/*Brynhildr* is also shown as a warrior heroine and additionally referred to as *skjaldmær* – i.e. a shield-maiden (Præstgaard Andersen 2002, 292, 308–309).

- Also the giantesses from Old Norse mythology are sometimes portrayed as carrying weapons. One example is *Skaði* who after the murder of her father clad herself in a mail-coat, took weapons and went to *Ásgarðr* to seek revenge (Jesch 1991, 138, 206).
- In *Gesta Danorum*, the chronicler Saxo Grammaticus mentions that in Denmark there were once women who dressed themselves like men and spent their time cultivating warrior's skills (Jesch 1991, 176–178; Præstgaard Andersen 2002, 291, 295–296, 316). A number of such characters are mentioned in his account, including the famous *Lathgertha*, *Hetha*, *Visna*, *Rusila*, *Stikla*, *Alvild* or *Gurith* (Jesch 1991, 176–177).
- One of the most renowned female warriors in Old Norse accounts is *Hervor* from *Hervarar saga ok Heiðreks*.
- In *Laxdæla saga*, a woman named *Auðr* after being divorced by her husband (on the grounds that she behaved like a man and wore breeches) attacked him with a sword (Jesch 1991, 193–194, 199).
- A woman using a sword is mentioned in *Gísla saga Súrssonar* (Jesch 1991, 191; Præstgaard Andersen 2002, 292).
- *Freydís* – one of the heroes of *Grœnlendinga saga* and *Eiríks saga rauða* – wears men's clothes and at some point in the saga she uses an axe to brutally murder as many as five other women (Jesch 1991, 184).
- Women of the sagas often act as inciters or 'catalysts for trouble' (Jesch 1991, 189) and although they are usually not directly involved in the acts of killing, many of the bloody feuds actually result from their initiative.

5. Conclusions and future research possibilities

As Præstgaard Andersen (2002, 306) wrote in her article, on occasion it was "permissible for a woman to break into the masculine

sphere". From the Old Norse textual sources we know a number of instances when female characters reached for weapons – to demonstrate their power, protect their good name or honour of their families. In Viking Age scholarship it is always a problem to assess to what degree we can trust the textual sources which were written down several hundred years after the events which they claim to describe. Therefore – as an archaeologist by profession – in this preliminary study I have chosen to concentrate mainly on the material evidence (and also from only a very limited area). My survey has shown that there is indeed some proof for the existence of female graves with weapons in the Viking Age funerary materials and that these graves share some intriguing similarities. As we have seen, among the most common weapon types in female graves are axes – which themselves, are actually very problematic, since contrary to swords or spears, they can have practical applications in everyday life and are not solely connected with warfare (though we need not forget that some swords or spears could occasionally be used in the process of weaving). An additional problem that we need to face is that the funerary evidence is never straight-forward and graves are not 'mirrors of life' (e.g. Sayer, Williams 2009). Hence, we cannot know for sure whether the deceased women really used (in one way or another) the weapons that were deposited in their graves. In my discussion above I have sought to explore various circumstances for the inclusion of different weapon types in female graves and as we have seen they may have held a variety of meanings – for example, depending on where and how exactly they were positioned in a particular grave.

In my view, at the current stage of research it is perhaps too early to offer any definite answers to the question posed in the title of this article and to create new models of Viking Age realities in which women would be seen as taking active part in raiding expeditions or early medieval battles. Further investigations into this matter are necessary and in future studies it is absolutely vital to take into regard various kinds of evidence – archaeological, iconographic and textual – but also to supplement it with cross-cultural and comparative materials (those from the Anglo-Saxon world could be particularly relevant and inspiring). Certainly much more information could also be gained by conducting detailed anthropological studies of the skeletal material from the female weapon graves – especially the ones excavated more recently and with well-preserved human remains. Perhaps some of the bones

could reveal traces that might offer some insight into the physical activities which the deceased women performed during their lives and maybe some of these activities could be positively linked with aspects of extensive travelling and war (e.g. rowing boats and/or engaging in fighting)? Also metallographic studies of the weapons themselves could potentially reveal new details and provide some answers to the questions on how and for what purposes were the objects deposited with the dead used before they ended up in the graves.

The image of an armed female riding on horseback to battle with a razor-sharp spear in hand, or one where a woman stands in a shield-wall along other courageous women and men is indeed alluring and fascinating, but in my opinion, it is still too early to argue for its existence beyond the pages of the medieval manuscripts. However, given the nature of archaeological data and how often it tends to surprise us, this view may be subject to change, perhaps even sooner than we would suspect.

Acknowledgements

I would like to express my warmest thanks to Professor dr hab. Sylwester Czopek from the Institute of Archaeology of the Rzeszów University for inviting me to present my research on atypical burials at the 'Rzeszowskie Seminaria Funeralne' in March 2013 and for giving me an opportunity to publish my work in *Analecta Archaeologica Ressoviensia*. I am also indebted to Peter Vang Petersen from the National Museum of Denmark for granting me the permission to republish one of the images from his article on Valkyries. I thank Dr Marek Jagodziński from the Archaeological and Historical Museum in Elbląg for permission to publish a photo of the 'Truso Valkyrie'. Special thanks to Professor Judith Jesch for many valuable comments which helped me to improve this article and clarify some of my arguments.

References

- Adolfsson G. and Lundström G. 1993. *Den starka kvinnan. Fran völva till häxa* (=Museum Arkeologi 6). Stockholm: Statens Historiska Museum.
- Andersen S. W. 1995. Lejre – skibssætninger, vikingegrave, Grydehøj. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1993, 7–142.
- Andersen R., Dommasnes L. H., Stefánsson M. and Øye I. (eds.) 1985. *Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden til reformasjonen. Foredrag fra et nordisk*

- kvinnehistorisk seminar i Bergen. 3–7 august 1983.* Bergen: Universitetet i Bergen.
- Anderson S. M. and Swenson K. (eds.) 2002. *Cold Counsel. Women in Old Norse Literature and Mythology. A Collection of Essays.* New York: Routledge.
- Androschuk F. 2005. En man i Osebergsgraven? *Fornvännen* 100, 115–128.
- Arbman H. 1940. *Birka I. Die Gräber. Tafeln.* Stockholm: KVHAA.
- Arbman H. 1943. *Birka I. Die Gräber. Text.* Stockholm: KVHAA.
- Arents U., Eisenschmidt S. 2010. *Die Gräber von Haithabu. Band 2: Katalog, Listen, Tafeln, Beilagen* (= *Die Ausgrabungen in Haithabu* 15). Neumünster: Wachholtz Verlag.
- Artelius T. 2005. The Revenant by the Lake. Spear Symbolism in Scandinavian Late Viking Age Burial Ritual. In T. Artelius and F. Svanberg (eds.), *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual.* Stockholm: National Heritage Board, 261–276.
- Bill J. (ed.) 2008. *Levd liv. En utstilling om skjelettene fra Oseberg og Gokstad.* Oslo, Borre: Kulturhistorisk Museum Universitetet i Oslo / Vestfold Fylkeskommune.
- Bill J. and Daly A. 2012. The Plundering of the Ship Graves from Oseberg and Gokstad: an Example of Power Politics? *Antiquity* 86, 808–824.
- Björn K. Þórólfsson and Guðni Jónsson (eds) 1943. *Gísla Saga Súrssonar* (= Íslenzk Fornrit VI. *Vestfirðinga Sögur*), Reykjavík: Hið Íslenska Fornritafélag.
- Brøgger A. W., Falk. H. and Shetelig H. (eds.) 1917a. *Osebergfundet. I.* Kristiania: Universitetets Oldsaksamling.
- Brøgger A. W., Falk. H. and Shetelig H. (eds.) 1917b. *Osebergfundet. III.* Kristiania: Universitetets Oldsaksamling.
- Brøgger A. W. and Shetelig H. 1927. *Osebergfundet. V.* Oslo: Universitetets Oldsaksamling.
- Brøgger A. W. and Shetelig H. 1928. *Osebergfundet. II.* Oslo: Universitetets Oldsaksamling.
- Brøndsted J. 1936. Danish Inhumation Graves of the Viking Age. A Survey. *Acta Archaeologica* 7, 81–228.
- Burström M. 1990. Jarnframställning och gravritual. En strukturalistisk tolkning av jarnslagg i vikingatida graver i Gästrikland. *Fornvännen* 85, 261–271.
- Callmer J. 2006. Ornaments, Ornamentation, and Female Gender. Women in Eastern Central Sweden in the Eighth and Early Ninth Centuries. In A. Andrén, K. Jennbert and C. Raudvere (eds.), *Old Norse Religion in Long Term Perspectives. Origins, Changes and Interactions. An International Conference in Lund, June 3–7, 2004.* Lund: Nordic Academic Press, 189–194.
- Christensen A. E. 1992. Kongsgårdens handverkere. In A. E. Christensen, A. S. Ingstad and B. Myhre (eds.), *Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys.* Oslo: Schibsted, 85–137.
- Christensen A. E., Ingstad A. S. and Myhre B. (eds.) 1992. *Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys.* Oslo: Schibsted.
- Christensen T. 1981. Gerdrup-graven. *Romu: årsskrift fra Roskilde Museum* 2, 19–28.
- Christensen T. 1997. The Armed Woman and the Hanged Thrall. In F. Birkebæk (ed.), *The Ages Collected from Roskilde Museum,* Roskilde: Roskilde Museum, 34–35.

- Ciesielski Ł. and Gardęła L. 2012. Włócznie śmierci. Włócznie w obrzędowości pogrzebowej w epoce żelaza. In M. Franz and Z. Pilarczyk (eds.), *Barbarzyńcy u bram. Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Monografia oparta o materiały z VI Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Wolin 05–07 sierpnia 2011*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 30–59.
- Damsholt N. 1984. The Role of Icelandic Women in the Sagas and in the Production of Homespun Cloth. *Scandinavian Journal of History* 9, 75–90.
- Dommasnes L. H. 1979. Et gravmateriale fra yngre jernalder brukt til å belyse kvinners stilling. *Viking* 42, 95–114.
- Dommasnes L. H. 1982. Late Iron Age in Western Norway. Female Roles and Ranks as Deduced from an Analysis of Burial Customs. *Norwegian Archaeological Review* 15, 70–84.
- Dommasnes L. H. 1991. Women, Kinship, and the Basis of Power in the Norwegian Viking Age. In R. Samson (ed.), *Social Approaches to Viking Studies*, Glasgow: Cruithne Press, 65–73.
- Einar Ólafur Sveinsson (ed.) 1934. *Laxdoela saga* (= Íslenzk Fornrit V), Reykjavík: Hið Íslenzka Fornritafélag.
- Einar Ólafur Sveinsson, Matthias Þórðarson (ed.) 1935. *Eiríks saga rauða* (= Íslenzk Fornrit IV), Reykjavík: Hið Íslenzka Fornritafélag.
- Ellis H. R. 1943. *The Road to Hel: A Study in the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis Davidson H. and Fisher P. (eds.) 2008. *Saxo Grammaticus. The History of the Danes. Books I–IX*. Woodbridge: D.S Brewer.
- Engh A. K. 2009. Rike importfunn i vikingtidsgraver. In J. Bergstøl (ed.), *Arkeologiske undersøkelser 2003–2004. Katalog og artikler* (= *Varia* 77). Oslo: Kulturhistorisk Museum / Fornminneseleksjonen, 147–165.
- Eriksen P., Egeberg T., Helles Olesen L. and Rostholm H. 2009. *Vikinger i vest. Vikingetiden i Vestjylland*, Århus: Jysk Arkeologisk Selskab.
- Ewing T. 2006. *Viking Clothing*. Stroud: Tempus.
- Gansum T. 2004. Role the Bones. From Iron to Steel. *Norwegian Archaeological Review* 37(1), 41–57.
- Gansum T. 2006. Smithwork and the Bones of the Ancestors. In A. Andrén and P. Carelli (eds.), *Odens öga – mellan människor och makter i det förkristna Norden / Odin's Eye – Between People and Powers in the Pre-Christian North*, Varnamo: Dunkers Kulturhus, 296–299.
- Gardęła L. 2008. Into Viking Minds: Reinterpreting the Staffs of Sorcery and Unraveling Seiðr. *Viking and Medieval Scandinavia* 4, 45–84.
- Gardęła L. 2009a. Tkając myśli. Czynności domowe i ich metafory w epoce wikingów. In M. Bogacki, M. Franz and Z. Pilarczyk (eds.), *Gospodarka Ludów Morza Bałtyckiego. Tom 1. Starożytność i średniowiecze. Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Materiały z IV Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Wolin, 1–3 sierpnia 2008*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 48–100.

- Gardela L. 2009b. A Biography of the Seiðr-staffs. Towards an Archaeology of Emotions. In L. P. Słupecki and J. Morawiec (eds.), *Between Paganism and Christianity in the North*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 190–219.
- Gardela L. 2010. „Wszyscy należycie do Óðinn’a“ Symbolika włóczni w epoce wikingów. In M. Bogacki, M. Franz and Z. Pilarczyk (eds.), *Religia ludów Morza Bałtyckiego. Stosunki polsko-duńskie w dziejach. Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego. Materiały z V Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego*. Wolin 31 lipca – 2 sierpnia 2009. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 77–101.
- Gardela L. 2011. Buried with Honour and Stoned to Death? The Ambivalence of Viking Age Magic in the Light of Archaeology. In S. Kadrow and W. Rączkowski (eds.), *Analecta Archaeologica Ressoviensia 4. Things, sources, interpretations*. Rzeszów, Institute of Archaeology Rzeszów University, 339–375.
- Gardela L. 2012a. *Entangled Worlds. Archaeologies of Ambivalence in the Viking Age*. Aberdeen. Unpublished doctoral dissertation.
- Gardela L. 2012b. Bad Death in the Viking Age. Apotropaic Practices Related to the Burial of the Dead. In A. M. Nordvig, L. H. Torfing, P. Hermann, J. P. Schjødt and U. Loumand (eds.), *The 15th International Saga Conference. Sagas and the Use of the Past. 5th–11th August 2012. Aarhus University. Preprint of Abstracts*. Aarhus: Department of Aesthetics and Communication – Department of Culture and Society – Faculty of Arts, 124–125.
- Gardela L. 2012c. Pochówki i groby atypowe w świecie wikingów. Dawne problemy i nowe pytania. In J. Wrześciński and W. Dzieduszycki (eds.), *Obcy (= Fune-ralia Lednickie. Spotkanie 14)*. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich, 379–401.
- Gardela L. 2013a. The Dangerous Dead? Rethinking Viking Age Deviant Burials. In L. Słupecki and R. Simek (eds.), *Conversions: Looking for Ideological Change in the Early Middle Ages (= Studia Medievalia Septentrionalia 23)*, Vienna: Fassbänder, 99–136.
- Gardela L. 2013b. The Headless Norsemen. Decapitation in Viking Age Scandinavia. In L. Gardela and K. Kajkowski (eds.), *The Head Motif in Past Societies in a Comparative Perspective (= International Interdisciplinary Meetings Motifs Through The Ages 1)*. Bytów: Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie, 88–155.
- Gardela L. Dead or Alive? Chamber graves and their ‘inhabitants’ in the Old Norse literature and Viking Age archaeology. In B. Stanisławski, S. Moździoch and P. Wiszewski (eds.), *Scandinavian Culture in Medieval Poland*. Wrocław: Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences [in press].
- Gräslund A-S. 1980. *Birka IV. The Burial Customs – a Study of the Graves on Björko*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Gräslund A-S. 1997. The Christianization of Scandinavia from a Female Perspective. In M. Müller-Wille (ed.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts. Internationale Fachkonferenz der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Verbindung mit der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Kiel, 18.–25. September 1994*. Mainz: Steiner, 313–329.

- Gräslund A-S. 2001. The Position of Iron Age Scandinavian Women: Evidence from Graves and Runestones. In B. Arnold and N. Wicker (eds.), *Gender and the Archaeology of Death* (= *Gender and Archaeology Series Volume 2*). Walnut Creek: Altamira Press, 81–102.
- Grøn O., Hedeager Krag A. and Bennike P. 1994. *Vikingetidsgavpladser på Langeland*. Rudkøbing: Langelands Museum.
- Hagberg L. 1937. *När döden gästar. Svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Hall R. 2007. *Exploring the World of the Vikings*. London: Thames & Hudson.
- Harrington S. 2007. Stirring Women, Weapons and Weaving: Aspects of Gender Identity and Symbols of Power in Early Anglo-Saxon England, In S. Hamilton, R. D. Whitehouse and K. I. Wright (eds.), *Archaeology and Women. Ancient and Modern Issues*. Walnut Creek: Left Coast Press, 335–352.
- Hayeur Smith M. 2004. *Draupnir's Sweat and Mardöll's Tears. An Archaeology of Jewelry, Gender and Identity in Viking Age Iceland* (= *British Archaeological Reports. International Series 1276*). Oxford: Archaeopress.
- Holck P. 2006. The Oseberg Ship Burial, Norway: New Thoughts on the Skeletons from the Grave Mound. *European Journal of Archaeology* 9(2–3), 185–210.
- Holck P. 2009. *Skjelettene fra Gokstad og Osebergskipet* (= *Antropologiske skrifter* 8). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ingstad A. S. 1992. Oseberg-dronningen – hvem var hun? In A. E. Christensen, A. S. Ingstad and B. Myhre (eds.), *Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*. Oslo: Schibsted, 224–257.
- Jagodziński M. F. 2010. *Truso. Między Weonodlandem a Witlandem*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu.
- Jensen B. 2010. *Viking Age Amulets in Scandinavia and Western Europe* (= *British Archaeological Reports. International Series 2169*). Oxford: Archaeopress.
- Jesch J. 1987. Women Poets in the Viking Age: an Exploration. *New Comparison* 4, 2–15.
- Jesch J. 1991. *Women in the Viking Age*. Woodbridge: Boydell.
- Jochens J. 1996. *Old Norse Images of Women*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jochens J. 1998. *Women in Old Norse Society*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Jørgensen L. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. In K. Jennbert, A. Andrén and C. Raudvere (eds.), *Plats och praxis. Studier av nordisk förkristen ritual*. Lund: Nordic Academic Press, 215–247.
- Jørgensen L. 2005. Hov og hørg ved Tissø. In T. Capelle and Ch. Fisher (eds.), *Ragnarok. Odinsverden*. Silkeborg: Silkeborg Museum, 131–142.
- Kucypera P., Pranke P. and Wadył S. 2011. *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Larrington C. (ed). 1999. *The Poetic Edda*. Oxford: Oxford University Press.
- Lauritsen T. and O. T. Kastholm Hansen 2003. Transvestite Vikings? *Viking Heritage Magazine* 2003(1), 14–17.

- Moen M. 2011. *The Gendered Landscape. A Discussion on Gender, Status and Power in the Norwegian Viking Age Landscape (=British Archaeological Reports. International Series 2207)*. Oxford: Archaeopress.
- Montgomery J. 2000. Ibn Fadlān and the Rūssyyah. *Journal of Arabic and Islamic Studies* 3, 1–25.
- Murphy L. J. 2013. *Herjans dísir: Valkyrjur, Supernatural Femininities, and Elite Warrior Culture in Late Pre-Christian Iron Age*. Reykjavík. Unpublished MA Thesis.
- Nordberg A. 2002. Vertikalt placerade vapen i vikingtida graver. *Fornvännen* 97, 15–24.
- Normann L. E. 2008. *Viking Women. The Narrative Voice in Woven Tapestries*. Amherst, New York: Cambria Press.
- Paulsen P. 1939. *Axt und Kreuz bei den Nordgermanen*. Berlin: Ahnenerbe-Stiftung-Verlag.
- Paulsen P. 1956. *Axt und Kreuz in Nord – und Osteuropa*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Pesch A. 2005. Blodoffer, drikkelag og frække sange...? In T. Capelle and Ch. Fisher (eds.), *Ragnarok. Odins verden*, Silkeborg: Silkeborg Museum, 119–130.
- Petersen J. 1919. *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens våben*. Kristiania: Videnskapsselskapet.
- Petersen J. 1951. *Vikingtidens redskaper*. Oslo: Videnskaps-Akademi.
- Petersson K. G. 1958. Et gravfynd från Klinta, Köpings sn., Oland. *Tor* 4, 134–150.
- Præstgaard Andersen L. 2002. On Valkyries, Shield-Maidens and Other Armed Women – in Old Norse Sources and Saxo Grammaticus. In R. Simek, W. Heizmann (eds.), *Mythological Women: Studies in Memory of Lotte Motz, 1922–1997*, Wien: Fassbaender, 291–318.
- Price N. S. 2002. *The Viking Way. Religion and War in Late Iron Age Scandinavia (= AUN 31)*. Uppsala: Department of Archaeology and Ancient History Uppsala University.
- Price N. S. 2008a. Dying and the Dead: Viking Age Mortuary Behaviour. In S. Brink and N. Price (eds.), *The Viking World*. London and New York: Routledge, 257–273.
- Price N. S. 2008b. Bodylore and the Archaeology of Embedded Religion: Dramatic License in the Funerals of the Vikings. In D. S. Whitley and K. Hays-Gilpin, *Belief in the Past. Theoretical Approaches to the Archaeology of Religion*. Walnut Creek: Left Coast Press, 143–165.
- Price N. S. 2010a. Passing into Poetry: Viking-Age Mortuary Drama and the Origins of Norse Mythology. *Medieval Archaeology* 54, 123–156.
- Price N. S. 2010b. Heathen Songs and Devil's Games. In M. Carver, A. Sanmark and S. Semple (eds.), *Signals of Belief in Early England. Anglo-Saxon Paganism Revisited*. Oxford: Oxbow Books.
- Price N. S. 2012. Mythic Acts. Material Narratives of the Dead in Viking Age Scandinavia. In C. Raudvere, J. P. Schjødt (eds.), *More than Mythology. Narratives, Ritual Practices and Regional Distribution in Pre-Christian Scandinavian Religions*. Lund: Nordic Academic Press, 13–46.
- Ramskou T. 1950. Viking Age Cremation Graves in Denmark. *Acta Archaeologica* 21, 137–182.
- Roesdahl E. 1977. *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen (= Nordiske Fortidsminder. Serie B – in quarto. Bind 4)*. København.

- Sawyer B. 2003. Women in the Viking Age Scandinavia, or, who were the 'shield-maidens'. In S. Lewis-Simpson (ed.), *Vinland Revisited. The Norse World at the Turn of First Millenium*, St. Johns: Historic Sites Association of Newfoundland and Labrador, 295-304.
- Sayer D. and Williams H. (eds.) 2009. *Mortuary Practices and Social Identities in the Middle Ages. Essays in Burial Archaeology in Honour of Heinrich Härke*. Exeter: University of Exeter Press.
- Schetelig H. 1912. *Vestlandske graver fra jernaldern*, Bergen Museums Skrifter, ny række, Bd. II, No. 1, Bergen: Universitetsbiblioteket.
- Schulze H. 1987. Köpings socken. In M. Beskow Sjöberg (ed.), *Ölands järnåldersgravfält I*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet / Statens Historiska Museum, 21-138.
- Selleveold B. J., Hansen U. L. and Jørgensen J. B. 1984. *Iron Age Man in Denmark. Prehistoric Man in Denmark. Vol. III (= Nordiske Fortidsminder. Serie B: in quarto. Bind 8)*. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Simek R. 2006. *Dictionary of Northern Mythology*. Woodbridge: Brewer.
- Simek R. and Heizmann W. (eds.) 2002. *Mythological Women. Studies in Memory of Lotte Motz 1992-1997 (= Studia Mediaevalia Septentrionalia 7)*. Wien: Fassbänder.
- Skaarup J. 1976. *Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid (= Meddelelser fra Langelands Museum)*. Rudkøbing: Langelands Museum.
- Solli B. 2002. *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Sørensen A. C. 2001. *Ladby. A Danish Ship-grave from the Viking Age (= Ships and Boats of the North 3)*. Roskilde: The Viking Ship Museum.
- Stalsberg A. 1991. Women as Actors in North European Viking Age Trade. In R. Samson (ed.), *Social Approaches to Viking Studies*. Glasgow: Cruithne Press, 75-83.
- Stalsberg A. 2001. Visible Women Made Invisible: Interpreting Varangian Women in Old Russia. In B. Arnold and N. Wicker (eds.), *Gender and the Archaeology of Death, (= Gender and Archaeology Series Volume 2)*. Walnut Creek: Alta Mira Press, 65-79.
- Stylegar F. A. 2007. The Kaupang Cemeteries Revisited. In D. Skre (ed.), *Kaupang in Skiringssal, (= Kaupang Excavation Project Publication Series vol. I, Norske Oldfunn 22)*. Aarhus: Aarhus University Press, 65-101.
- Svanberg F. 2003. *Death Rituals in South-East Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2, (= Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No. 24)*. Lund: Institute of Archaeology University of Lund.
- Thäte E. 2007. *Monuments and Minds. Monument Re-use in Scandinavia in the Second Half of the First Millenium AD (= Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No. 27)*. Lund: Wallin & Dalholm.
- Trupinda J. (ed.) 2004. *Pacifica Terra. Prusowie-Słowianie-Wikingowie u ujścia Wisły. Katalog wystawy*. Malbork.
- Ulriksen J. 2011. Spor af begravelseritualer i jordfæstegrave i vikingetidens Danmark. *KUML* 2011, 161-245.

- Vang Petersen P. 2005. Odins fugle, valkyrier og bersærker – billeder fra nordisk mytologi fundet med metaldetektor. In T. Capelle and Ch. Fisher (eds.), *Ragnarok. Odins verden*. Silkeborg: Silkeborg Museum, 57–86.
- Varberg J. 2011a. A Norwegian Viking Queen and a Warrior Prince. In H. Skov and J. Varberg (eds.), *Aros and the World of the Vikings. The Stories and Travelogues of Seven Vikings from Aros*. Højbjerg: Moesgård Museum, 104–105.
- Varberg J. 2011b. Odin's Valkyries. In H. Skov and J. Varberg (eds.), *Aros and the World of the Vikings. The Stories and Travelogues of Seven Vikings from Aros*. Højbjerg: Moesgård Museum, 81–83.
- Werbart B. 1995. Myths Concerning Female and Male Objects in Graves. Iron Age Graves in Scandinavia and Around Southern Baltic Sea. In I. Jansson (ed.), *Archaeology East and West of the Baltic. Papers From the Second Estonian-Swedish Archaeological Symposium. Sigtuna, May 1991 (= Theses and Papers in Archaeology N. S.A 7)*. Stockholm: Department of Archaeology Stockholm University, 123–130.
- Williams H. 2006. *Death and Memory in Early Medieval Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.

Leszek Gardeła

Wojownicze kobiety w wikingów Skandynawii? Wstępne studium archeologiczne

Dla mojej Mamy

1. Wprowadzenie

W tradycyjnej historiografii oraz archeologii świat wikingów postrzegany był jako zdominowany przez mężczyzn, a w zasadniczej większości poświęconych mu studiów główna uwaga skupiona była na badaniu życia i wytworów 'męskiej' części społeczności. Także w kulturze popularnej to właśnie mężczyznom – długobrodym wikingom, dzierżącym wielkie topory oraz ostre jak brzytwa miecze – poświęcano dotychczas najwięcej uwagi. Podobne wyobrażenia na temat wikingów stały się właściwie dogmatem, choć nie da się ukryć, że w ostatnim czasie ulegają pewnym przeobrażeniom (np. spowodowanym ogromnym sukcesem serialu stacji *History Channel* pod tytułem 'Vikings').

W ciągu wielu lat badań nad epoką wikingów znacznie mniej uwagi skupiano na rolach kobiet i dzieci. Niemniej jednak, szereg najnowszych odkryć archeologicznych, a szczególnie studia teoretyczne nawiązujące do nurtu *gender*, które prowadzone są w obrębie dyscyplin takich jak historia czy antropologia kulturowa, stopniowo pozwalają na zmianę oraz wzbogacenie wcześniejszych, dość monolitycznych poglądów na przeszłe dzieje. Od późnych lat 80. w archeologii epoki wikingów, jak również w studiach nordystycznych, można zaobserwować rosnące zainteresowanie rolami kobiet w późnej epoce żelaza (np. Dommasnes 1979; 1982; Andersen *et al.* 1985). Szereg badaczy – przede wszystkim Judith Jesch (1991) oraz Jenny Jochens (1996; 1998) – pokazało, że kobiety nie powinny być postrzegane jedynie w rolach pasywnych domowników, których głównymi zadaniami była opieka nad dziećmi oraz dogłądanie zwierząt, gotowanie czy produkcja tkanin (na temat kobiet i produkcji tkanin zob. Damsholt 1984; Ewing 2006; Norrman 2008; Gardeła 2008; 2009a). Wreszcie dostrzeżono je jako ważne postaci na arenie społecznej mające równie istotne znaczenie jak mężczyźni.

Problematyka kobiet w epoce wikingów jest zagadnieniem niezwykle obszernym i od czasu wydania kluczowych w tym zakresie prac Jesch (1991) oraz Jochens (1996; 1998) była ona badana z różnych interdyscyplinarnych perspektyw (np. Dommasnes 1991; Gräslund 2001; Anderson, Swenson 2002; Simek, Heizmann 2002; Sawyer 2003; Hayeur Smith 2004; Callmer 2006; Norrman 2008). Oprócz rozważań nad rolami kobiet w obrębie wikingów domostw i farm, oraz badań nad różnymi ich działaniami poza sferą domową (np. w roli podróżników), w ciągu ostatnich dwudziestu lat wzrosło zainteresowanie kobietami jako kupcami (Stalsberg 1991; 2001), skaldami (Jesch

1987; 1991, 148–168), ważnymi osobistościami i władcami (np. Dommasnes 1991; Gräslund 2001; Moen 2011) oraz specjalistami odpowiedzialnymi za kwestie kultu i działania rytualne (np. Ingstad 1992; Adolfsson, Lundström 1993; Solli 2002; Price 2002; Gardela 2012a). Ponadto, rozważano także role kobiet w skomplikowanych procesach chrystianizacji (np. Gräslund 1997).

Chociaż ogromne znaczenie kobiet w społecznościach epoki wikingów jest niepodważalne, nadal istnieje szereg kwestii wymagających dalszych, szczegółowych badań. W związku z tym, artykuł ten będzie miał na celu otwarcie nowych możliwości poznawczych poprzez skupienie się na dość kontrowersyjnym i wcześniej często pomijanym problemie ‘kobiet-wojowników’. Na kolejnych stronach problem ten zostanie omówiony w odniesieniu zarówno do źródeł archeologicznych, ikonograficznych oraz tekstów pisanych i podjęta zostanie próba odpowiedzenia na szereg nurtujących pytań: jakie są dowody archeologiczne na używanie broni przez kobiety i ich aktywne uczestnictwo w działaniach o charakterze militarnym? Czy istnieją przykłady grobów z epoki wikingów, w których pochowano kobiety w towarzystwie broni? Co oznaczają takie przypadki i jak mogą być one dzisiaj zinterpretowane? Czy takie kobiety można uznać za zmarłe wojowniczkę, czy może broń złożona w ich grobach sygnalizowała inne znaczenia? Czy jakiegokolwiek ze znanych nam dzisiaj wyobrażeń ikonograficznych można zinterpretować jako przedstawiające uzbrojone kobiety należące do świata ludzi lub istot nadnaturalnych? I ostatecznie, jakie są możliwości interpretowania materiałów archeologicznych oraz ikonograficznych w kontekście staronordyckich źródeł pisanych?

Niniejsze studium nie powinno być w żadnym stopniu postrzegane jako definitywna i pełna analiza materiałów archeologicznych. Moim celem nie było omówienie całego korpusu źródeł, lecz raczej skupienie się na szeregu wybranych przykładów, które (oczywiście subiektywnie) uważam za najbardziej reprezentatywne dla analizowanego zagadnienia. Zdecydowanie możliwe jest podjęcie jeszcze bardziej szczegółowych studiów i mam nadzieję, że dane mi będzie powrócić do tej tematyki w najbliższym czasie.

2. Materiały funeralne

Rozpocznijmy nasze rozważania nad problemem ‘kobiet-wojowników’ w wikińskiej Skandynawii od bliższego przyjrzenia się materiałom funeralnym z szeregu cmentarzysk na terenie Danii, Norwegii oraz południowej Szwecji. W trakcie trwania epoki wikingów (pomiędzy VIII a XI wiekiem) praktykowano dwie, dystynktywne formy pochówku – inhumację i kremację – w związku z czym obie należy wziąć pod uwagę w tym studium. Przede wszystkim, należy zauważyć, że wyniki najnowszych badań wskazują na ogromną różnorodność i złożoność praktyk pogrzebowych w rozmaitych regionach w obrębie wikińskiego świata (Svanberg 2003; Price 2008a; 2008b; 2010a; 2012). Ta różnorodność widoczna jest nie tylko w skali ponadregio-

nalnej czy lokalnej, ale nawet na pojedynczych cmentarzyskach. W ciągu ostatniej dekady archeolodzy (np. Williams 2006; Sayer, Williams 2009) stali się o wiele bardziej ostrożni w interpretowaniu różnych form pochówku (np. groby komorowe, groby łodziowe, groby z bronią itd.) i przypisywaniu im określonych znaczeń, jak również w 'odczytywaniu' tożsamości zmarłych na podstawie widocznych archeologicznie śladów działań rytualnych lub wyposażenia grobowego (por. tradycyjne postrzeganie grobów z bronią jako grobów 'wojowników'). Próby dostrzeżenia wieloznaczności i indywidualnych aspektów dawnych pogrzebów i grobów (por. Gardela 2012a; 2013a) są kluczowe także w tym studium. Jakkolwiek groby kobiece wyposażone w broń można by w łatwy sposób uznać jako 'specjalną kategorię pochówków' i w redukcjonistyczny sposób uznać je za należące do 'kobiet-wojowników', moim zdaniem powinniśmy jednak rozważyć także inne możliwości interpretacyjne – szczególnie takie, w których poważnie weźmie się pod uwagę kwestie ich symboliki oraz *performatywny* charakter pogrzebów.

Do dnia dzisiejszego odkryto tysiące grobów datowanych na epokę wikingów i oczywistym jest, że w tym krótkim artykule niemożliwe jest sięgnięcie do materiałów ze wszystkich obszarów leżących w obrębie wikingów świata. Należy również wziąć pod uwagę fakt, że niektóre z przebadanych wykopaliskowo cmentarzysk są nadal nieopublikowane i dostęp do raportów z tych badań jest trudny lub po prostu niemożliwy. Generalnie, w niniejszym studium starałem się dołożyć wszelkich starań, aby zebrać jak najwięcej przykładów grobów kobiecych wyposażonych w broń – zarówno szkieletowych jak i ciałopalnych – ale nie jest wykluczone, że są one jeszcze liczniejsze. Jak już wspominałem, artykuł ten skupia się szczególnie na materiałach archeologicznych z obszarów Danii, Norwegii oraz południowej Szwecji (wraz z Olandią, lecz z wykluczeniem Gotlandii). W trakcie jego przygotowań wstępnie przeanalizowałem także materiały funeralne z innych części wikingów świata – np. Islandii oraz Zachodniej i Środkowej Europy (Francja, Niemcy, Polska) – ale nie udało mi się tam odnaleźć żadnych przykładów grobów kobiecych wyposażonych w broń. Zupełnie jednak nie sięgałem do materiałów pochodzących z terenów Finlandii i Rosji.

Należy zauważyć, że chociaż w XX wieku przebadano liczne cmentarzyska z czasów wikingów, niektóre z nich nie zostały udokumentowane w odpowiedni sposób. Bardzo często opublikowane informacje ograniczają się do krótkich opisów poszczególnych grobów, pozbawionych planów, rysunków czy fotografii. Ponadto, w wielu przypadkach płeć zmarłych określana była na podstawie zabytków, które im towarzyszyły, a nie na podstawie badań antropologicznych (osteologicznych) (por. dyskusja w Gräslund 2001, 89–97). W tego typu 'tradycyjnych' podejściach broń znajdowana w grobach jest najczęściej postrzegana jako wyznacznik męskiej płci zmarłej osoby, a ozdoby oraz narzędzia związane z produkcją tkanin za charakterystyczne dla kobiet. Niewykluczone zatem, że niektóre z grobów badanych w XX wieku i opisanych jako męskie (na podstawie 'męskich' elementów wyposażenia) mogły w rzeczywistości należeć do kobiet. Aby jednak to zweryfikować, konieczne

by było przeprowadzenie nowych analiz materiału kostnego z wikingich cmentarzysk, co niestety nie zawsze jest możliwe. Na potrzeby tego artykułu podobne badania nie były specjalnie wykonywane i w moich dyskusjach postanowiłem zaufać określeniom płci podanym w dostępnych publikacjach.

2.1. Duńskie groby kobiece wyposażone w broń

Podstawowymi źródłami do moich rozważań nad grobami kobiecymi z bronią na cmentarzyskach duńskich z epoki wikingów (pomiędzy VIII a XI wiekiem) były syntetyczne opracowania materiałów funeralnych opublikowane przez Brøndsteda (1936), Ramskou (1950) oraz Sellevold, Hansen, Jørgensen (1984), a także najnowsze szczegółowe studium Ulriksena (2011). Ponadto przeanalizowałem też szereg sprawozdań z wykopalisk na różnych obszarach Danii – szczególnie z Jutlandii (np. Roesdahl 1977; Eriksen, Egeberg, Helles Olesen, Rostholm 2009), Zelandii (np. Andersen 1995), Fionii (np. Sørensen 2001) oraz wyspy Langeland (np. Skaarup 1976; Grøn, Hedeager Krag, Bennike 1994), a także sięgnąłem do materiałów omówionych w pracy Thäte (2007). Należy jednak zaznaczyć, że w tym studium nie brałem pod uwagę materiałów funeralnych z wyspy Bornholm.

Dotychczas moja kwerenda pozwoliła na zidentyfikowanie tylko trzech grobów kobiecych wyposażonych w broń na terenie Danii. Wśród nich jest grób BB z cmentarzyska w Bogøvej na wyspie Langeland, jak również grób z Gerdrup oraz grób A505 z Trekroner-Grydehøj na Zelandii. Dużym udogodnieniem jest to, że wszystkie te groby były odkryte stosunkowo niedawno (w latach 80. i później) i sposób ich opublikowania, a także stan zachowania materiału kostnego oraz zabytków jest wyjątkowo dobry. Wszystkie trzy groby zostaną szczegółowo omówione poniżej.

Grób BB z Bogøvej (Langeland)

Cmentarzysko w Bogøvej ulokowane było na niewielkim wzgórzu położonym około 500 m od Lindelse Nor. Pod względem geologicznym wzgórze to składa się ze średniej wielkości kamieni, żwiru, piasku, marglu i gliny. Z jego szczytu jest dobra widoczność na okoliczną zatokę.

W epoce wikingów cmentarzysko w Bogøvej było niewielkich rozmiarów i wydaje się, że służyło lokalnej społeczności, która mieszkała w okolicy. W wyniku prac wykopaliskowych odkryto 49 grobów (Grøn *et al.* 1994, 10), z czego trzy były grobami podwójnymi. Jak zaobserwowali autorzy sprawozdania, groby były ulokowane 'symetrycznie' wokół najwyższej części wzgórza (Grøn *et al.* 1994, 10). Większość zmarłych pochowana została na wznak, z głową skierowaną na zachód. Chociaż zasadnicza część grobów nie zawierała jakichkolwiek wyszukanych konstrukcji wewnętrznych, to w kilku przypadkach odnotowano obecność drewnianych komór grobowych. Dla tego studium jednak najważniejszy jest grób oznaczony jako BB.

Grób BB był grobem komorowym, który skonstruowany został z drewnianych desek lub pali w obrębie obszernej jamy grobowej. Na powierzchni

cmentarza grób ten zaznaczony był dużym, pionowo ustawionym kamieniem (Grøn *et al.* 1994, 156).

W komorze grobowej leżała młoda kobieta, która zmarła w wieku 16–18 lat i którą pochowano w trumnie (co sugeruje obecność żelaznych gwoździ) w pozycji wyprostowanej na plecach i z rękami ułożonymi wzdłuż tułowia. Jej głowa skierowana była na zachód. Kobiecie towarzyszył szereg przedmiotów – żelazny nóż złożony na jej klatce piersiowej, a także krzesiwo oraz fragment arabskiego dirhema na miednicy. W grobie odkryto także kawałki przepalonego krzemienia i fragmenty naczyń.

Oprócz wymienionych wyżej przedmiotów znaleziono również żelazny topór. Znajdował się on wewnątrz trumny, na południe od prawej nogi zmarłej i około 10 cm od jej prawego kolana. Zastanawiającym jest czy topór ten był pierwotnie wykorzystywany jako broń, czy pełnił funkcję domowego narzędzia – na przykład do rąbania drewna lub przygotowywania jedzenia (krojenia mięsa?). Do tych kwestii powrócę jeszcze w dalszej części artykułu.

Kolejnym intrygującym aspektem grobu BB jest fakt, że drewno składające się na komorę grobową (ściany i dach) w trakcie wykopalisk wydawało się być przepalone (Grøn *et al.* 1994, 154). Te zagadkowe ślady mogą świadczyć o tym, że w trakcie lub po pogrzebie drewniana komora, lub jej części, były poddane działaniu ognia. Podobne ślady spalonego drewna odnotowano także w grobie BA (również grób komorowy) z tego samego cmentarzyska. W niektórych przekazach sag pojawiają się wzmianki na temat ognia rozpalanego wewnątrz lub na zewnątrz komór grobowych lub kopców – tego typu zabiegi mogły być stosowane w celu stworzenia iluzji życia wewnątrz kopca i/lub, aby jeszcze bardziej wzmocnić jego niezwykłą atmosferę (bardziej szczegółowa dyskusja nad kwestiami ‘życia’ w grobach komorowych i wykorzystania w nich efektów świetlnych zob. Gardeła *in press*). Warto nadmienić, że w szeregu grobów komorowych z wikingów Skandynawii (np. Brøndsted 1936, 119) oraz innych miejsc w Europie znaleziono świece – być może używano ich w podobnych celach.

W odróżnieniu od innych stanowisk z grobami komorowymi na terenie Danii, groby komorowe z Bogøvej nie były ulokowane na szczycie wzgórza, lecz na jego stokach – w strefie, którą można uznać za marginalną (Grøn *et al.* 1994, 159). Ponadto, grób BB był jednym z najbardziej odosobnionych i wysuniętych na południe grobów. Być może ta szczególna jego lokalizacja również może sygnalizować wyjątkowy status pochowanej w nim osoby?

Grób z Gerdrup (Zelandia)

Grób z Gerdrup jest prawdopodobnie najsłynniejszym spośród wszystkich grobów kobiecych z epoki wikingów, które zawierały broń (Christensen 1981; 1998; Lauritsen, Kastholm Hansen 2003). W ciągu kilku ostatnich lat obszernie omawiałem i reinterpretowałem go w licznych artykułach (Gardeła 2009b; 2010; 2011; 2012a; 2012b; 2012c; 2013a), wobec czego w tym tekście jedynie krótko wspomnę o jego najważniejszych aspektach.

Grób z Gerdrup był grobem podwójnym – w dużej i głębokiej jamie grobowej złożono zwłoki dwóch dorosłych osób, mężczyznę i kobietę, układając ich na wznak na osi N-S i z głowami skierowanymi na północ. Na podstawie wyników analiz antropologicznych (np. skręcone kręgi szyjne) sugerowano, że mężczyzna najprawdopodobniej zginął na skutek powieszenia. Układ jego nóg również świadczy o tym, że mogły być związane liną. Jedy- nym przedmiotem, jaki mu towarzyszył był żelazny nóż, ułożony na klatce piersiowej. Na prawo od mężczyzny leżała kobieta. Jej ciało przykryte było dwoma dużymi kamieniami – jeden z nich spoczywał na klatce piersiowej, a drugi na prawej nodze. Na wysokości pasa kobieta ta miała kościany igiel- nik oraz nóż. W moich poprzednich pracach omawiałem potencjalne zna- czenia, które mogły wiązać się z potraktowaniem kobiety w tak nietypowy sposób i argumentowałem, że mogła być ona uznawana za osobę odpowiedzialną za działania rytualne (ang. *ritual specialist*) (Gardela 2011; 2012a). Zarówno kamienowanie jak i układanie kamieni na zmarłych miało wiele znaczeń i mogło być uznawane za akt apotropaiczny mający na celu zatrzy- manie zmarłych w ich grobach (być może w ten sposób ‘chroniąc’ społecz- ności przed tzw. ‘żywymi trupami’). Jednak dla naszych obecnych rozwa- żań, najważniejszym elementem grobu z Gerdrup jest obecność długiego grotu włóczni, który ułożony był przy prawej nodze zmarłej, i którego szpic skierowany był na południe. Tuleja grotu ornamentowana była podłużny- mi, równoległymi liniami. Pod względem typologicznym grot ten należy do typu E według Jana Petersena i może być datowany na IX wiek. Co cie- kawie, włócznie tego rodzaju rzadko znajdowane są w wikingich grobach na terenie Danii. Najbliższe analogie znane są z Hedeby (e.g. Arents, Eisen- schmidt 2010, 330, 338).

Występowanie włóczni w grobach kobiecych z epoki wikingów jest bar- dzo rzadkie i jest to jedyny znany mi grób tego typu z terenów Danii (ale por. podobne przykłady ze Szwecji, które omawiam poniżej). W poprzednich ar- tykułach sugerowałem, że w przypadku Gerdrup złożona do grobu włócznia mogła być używana jako magiczna różdżka i postrzegana jako symbol szcze- gólnego statusu kobiety oraz jej roli jako specjalistki od działań rytualnych (Gardela 2008; 2011). Interpretacja ta dobrze koresponduje z faktem, że jej ciało przykryto kamieniami, ponieważ w staronordyckich źródłach pisanych kamienowanie oraz przykrywanie ciał kamieniami było jednym ze sposo- bów radzenia sobie z ludźmi oskarżonymi o praktykowanie szkodliwej magii. W dalszych częściach niniejszego tekstu powrócę jeszcze do kwestii włóczni, ich symboliki oraz roli jaką odgrywały w mitologii nordyckiej.

Grób A505 z Trekroner-Grydehøj (Zelandia)

W ostatnich latach wykopaliska archeologiczne prowadzone na cmenta- rzysku w Trekroner-Grydehøj na Zelandii przyniosły bardzo ważne odkry- cia (Ulriksen 2011). Należy do nich bardzo złożony pochówek szkieletowy A505, na którego przygotowanie składało się szereg długotrwałych i trudnych logistycznie etapów. Niemożliwe jest niestety omówienie ich tu wszystkich

szczególno, lecz ich pełny opis zawarty jest w pracy Ulriksena (2011) oraz mojej dysertacji doktorskiej (Gardela 2012a).

Na dnie dużej jamy grobowej pochowano w pozycji na wznak i na osi N-S kobietę w wieku 25–30 lat. Na zachód od jej ciała ustawiono drewnianą skrzynię (na co wskazują pozostałości żelaznych okuć). W tej samej części grobu znaleziono również dwa noże. Nieco na północny wschód od skrzyni stało drewniane wiadro (na co wskazuje żelazny kabłąk). W pewnym momencie, w trakcie pogrzebu, u stóp kobiety ułożono przeciętego w połowie psa oraz fragmenty zwłok owcy. Następnie, częściowo na ciele psa, umieszczono w pozycji pionowej kamień. Później zarznięto konia i ułożono go bezpośrednio na lewej części ciała zmarłej kobiety oraz częściowo na tylnej części spoczywającego u jej stóp psa. Na kolejnych etapach pogrzebu ciało kobiety, jak również zwłoki konia przykryte zostały dużymi kamieniami, a następnie cała jama grobowa wypełniona została warstwą mniejszych kamieni i ziemi. Należy dodać, że jakiś czas później fragmenty kości (lub być może były to części ciała, z tkankami miękkimi) dwóch dorosłych osobników (mężczyzny i kobiety) zostały złożone w jamie, którą wykopano dokładnie nad omówionym wcześniej grobem kobiety.

W grobie A505 nie znaleziono żadnej biżuterii oraz innych ekskluzywnych przedmiotów, prócz jednego nietypowego zabytku, który swą formą przypomina grot włóczni lub strzały. Zabytek ten posiada długi trzpień, na którym zachowały się fragmenty drewna. Drewno to, owinięte było brązowym drutem wokół trzpienia, co sugeruje, że oryginalnie ów zagadkowy grot posiadał cienkie drewniane drzewce/promień. Ulriksen (2011, 175, 178, 193, 217) oraz autor tego tekstu (Gardela 2012a; 2012c; 2013a) sugerowali, że omawiany zabytek mógł pełnić rolę magicznej różdżki. Idąc tropem tej interpretacji można również pokusić się o postrzeganie zmarłej kobiety jako osoby odpowiedzialnej za działania rytualne, być może parającej się wikingowską magią znaną jako *seiðr*. Przykrycie jej zwłok kamieniami także pasuje do opisów zawartych w staronordyckich sagach na temat pochówków czarowników (Gardela 2012a).

Ostatecznie warto także zauważyć, że grób A505 był najbardziej złożonym i najbogatszym pod względem wyposażenia spośród wszystkich grobów odkrytych w Trekroner-Grydehøj. Co więcej, był on także ulokowany w południowo-zachodniej części cmentarzyska – w miejscu, które można uznać za strefę marginalną.

Różnice i podobieństwa

Omówione wyżej trzy groby z terenów Danii różnią się od siebie pod względem ich wewnętrznej i zewnętrznej konstrukcji. Ponadto, każdy z nich zawierał inny rodzaj 'broni' – topór (grób BB z Bogøvej), włócznię (grób z Gerdrup) oraz nietypową włócznię/różdżkę (grób A505 z Trekroner-Grydehøj) – i przedmioty te ułożone były na różne sposoby względem ciała zmarłej osoby. Topór z grobu BB z Bogøvej spoczywał przy prawym kolanie. Włócznia z Gerdrup i włócznia/różdżka z Trekroner-Grydehøj były obie zdeponowane

przy prawym boku zmarłych kobiet, ale w przypadku Gerdrup grot znajdował się na wysokości stóp, natomiast w Trekroner-Grydehøj tuż przy prawej dłoni. Ułożenie włóczni z Gerdrup jest nietypowe ponieważ jej szpic skierowany jest ku południowej części grobu – takie jej położenie może również wskazywać na szczególne znaczenie tego przedmiotu. Oprócz wszystkich tych różnic, istnieją także pewne uderzające podobieństwa w odniesieniu do przestrzennego ulokowania omawianych grobów w obrębie danego cmentarzyska. Grób BB był przestrzennie ‘odseparowany’ od wszystkich innych grobów z Bogovej i ulokowany w południowo-zachodniej części cmentarzyska. Grób z Gerdrup natomiast był całkowicie odosobniony i ulokowany w miejscu, które dawniej stanowiło część plaży przy dawnym dopływie Roskilde Fiordu. Grób A505 należał także do najbardziej marginalnych grobów na cmentarzysku Trekroner-Grydehøj. Nietypowe wyposażenie i marginalna lokalizacja omawianych grobów zdecydowanie wspiera przypuszczenie, że były to groby kobiet uznawanych za bardzo szczególne postaci wśród dawnych społeczności.

2.2. Norweskie groby kobiece wyposażone w broń

Moja kwerenda norweskich grobów kobiecych wyposażonych w broń była przede wszystkim oparta na pracy Scheteliga (1912), analizach słynnego pochówku z Oseberg (Brøgger *et al.* 1917a; 1917b; Brøgger, Shetelig 1927; 1928; Christensen *et al.* 1992), jak również szeregu innych sprawozdań z badań cmentarzysk norweskich (np. Stylegar 2007; Engh 2009).

Podobnie jak w przypadku Danii, w efekcie mojej kwerendy udało się znaleźć tylko kilka grobów kobiecych, które zawierały broń. Groby zbiorowe, zawierające pochówki dwóch lub więcej osobników, z Kaupang i Oseberg, okazały się znacznie trudniejsze do zinterpretowania niż ich duńskie analogie w postaci grobów pojedynczych, ponieważ niejasne jest czy zdeponowana w nich broń była rzeczywiście przypisana kobietom. Zanim jednak wyciągniemy jakiegokolwiek dalsze wnioski, przyjrzyjmy się dokładniej samym materiałom archeologicznym.

Løve w okolicach Larvik (Vestfold)

Zagadkowy i w wielu kwestiach wyjątkowy grób kobiecy zawierający topór został niedawno odkryty w Løve niedaleko Larvik w okręgu Vestfold (jego zawartość prezentowana była na wystawie *Horsepower* w Muzeum Kulturowo-Historycznym w Oslo w 2012–2013 roku). Co ciekawe, grób ten ulokowany był w obrębie wtórnie użytego kręgu kamiennego datowanego na epokę brązu. Analiza antropologiczna wskazała, że pochowana w grobie kobieta zmarła mając kilkanaście lat, w X wieku. Była ona bogato odziana w strój, w którego skład wchodził bardzo dobrej jakości szal/chusta (najprawdopodobniej wykonana w VIII wieku). Zmarła miała również kolię ze szklanych i bursztynowych paciorków z doczepionym do niej pierścieniem. Sam pierścień również został wydатовany na VIII wiek i wydaje się być importem z Bizancjum.

Wedle opisu towarzyszącemu wystawie w *Muzeum Kulturowo-Historycznym* w Oslo, wspomniany wcześniej topór leżał przy głowie zmarłej, co jest dość nietypowe. U stóp kobiety znajdował się zdekapitowany koń i co znamienne, jego odciętej głowy brakowało w grobie. Tym niemniej, w miejscu gdzie powinna się ona znajdować odkryto bogato dekorowaną uzdę z brązowymi okuciami. Uzda zawierała także cztery dzwoneczki oraz specyficzną 'grzechotkę' (znaną w literaturze norweskiej jako *rangle*), która najprawdopodobniej zaczepiona była na końskiej szyi. Ponadto, w grobie znaleziono także raki końskie, po jednym na każde z kopyt. Możemy spekulować czy brakująca w grobie końska głowa była osadzona na palu gdzieś ponad samym grobem lub w jego okolicy – być może znakując jego umiejscowienie lub stanowiąc coś w rodzaju tzw. *niðstöng* (słup pogardy). Tego typu konstrukcje znane są ze źródeł pisanych (np. z fragmentu *Egils saga Skallagrímssonar*), a intencją towarzyszącą ich stawianiu mogło być odstraszenie lub wezwanie złych mocy (por. Simek 2006, 199–200, 232; Gardela 2013b, 137). Niestety na omawianym stanowisku nie znaleziono żadnych konkretnych śladów, które mogłyby potwierdzić tę hipotezę.

Mårem (Telemark)

Cmentarzysko w Mårem zostało odkryte przypadkowo przez lokalnego rolnika i wkrótce w 2003 roku profesjonalnie przebadane przez zespół norweskich archeologów. Prace wykopaliskowe doprowadziły do odsłonięcia trzech grobów datowanych na epokę wikingów (pomiędzy 950 a 1000 r.) z bogatym wyposażeniem (Engh 2009). Dwa spośród nich były grobami podwójnymi, a trzeci był pojedynczym grobem kobiecym. Oprócz wymienionych grobów wykopaliska doprowadziły do odkrycia śladów z wcześniejszych okresów, w tym kuźni z wczesnej epoki żelaza.

Dla podjętych tu rozważań najważniejszym jest szkieletowy grób kobiecy (grób 2; C53630). Jama grobowa była stosunkowo duża i miała wymiary 220–230 cm x 100 cm. Kobieta była w niej pochowana w pozycji wyprostowanej na wznak, na osi N-S, z głową skierowaną na południe. Na podstawie rozmiarów jamy grobowej oszacowano, że zmarła miała około 160 cm wzrostu. Towarzyszyła jej bogata gama przedmiotów, wśród których wymienić można:

- Dwie owalne brosze z połączanego brązu (typ podobny do R655) z zaczepioną pomiędzy nimi kolia z paciorków. Na i pod broszami odkryto także pozostałości wielu różnych rodzajów tekstyliów.
- Brązowa brosza (typ podobny do R666) z ornamentyką w stylu Borre.
- Kolia składająca się z rozmaitych paciorków.
- Bransoleta składająca się z rozmaitych paciorków.
- Tulejkowaty schowek na amulety z brązu/miedzi (jego kształt przypomina tak zwane 'igielniki'), który zawierał niewielkie fragmenty złotej folii.
- Srebrny pierścień na jednym z palców prawej dłoni.
- Żelazny topór ułożony przy lewej dłoni (typ H wg Jana Petersena).
- Żelazny sierp ułożony najprawdopodobniej pod nogami zmarłej (Engh 2009, 154).
- Wiele fragmentów tekstyliów (wełna, len lub jedwab).

Omawiany grób i jego wyposażenie jest bardzo szczegółowy i świadczy o przeprowadzeniu złożonej ceremonii pogrzebowej. Jednym z oczywistych wyznaczników jego wyjątkowości jest obecność żelaznego topora, co jak widzieliśmy jest rzadkim zjawiskiem w grobach kobiecych. Kolejną nietypową cechą, na którą warto zwrócić uwagę jest obecność aż trzech ozdób składających się z paciorków. Co znamienne, ich różnorodność oraz fakt, że posiadają one analogie w na terenach Bizancjum, Bliskim Wschodzie, a także w Centralnej i Wschodniej Europie oraz Azji może świadczyć o tym, że zmarła kobieta była obcego pochodzenia, lub że miała ona kontakty z odległymi stronami. Ponadto, w grobie znaleziono wyjątkowy schowek na amulety (Engh 2009, 153–154; jakkolwiek tego typu schowki są generalnie bardzo rzadkie, na tym samym cmentarzysku podobny zabytek był także znaleziony w grobie nr 3), a także dziewięć fragmentów żelaznego żuźla (na temat symboliki żuźla w grobach z czasów wikingów zob. Burström 1990). Wszystkie te cechy sugerują, że kobieta pochowana w Mårem była postrzegana jako ktoś ważny i jak zaobserwowała Engh (2009) nie jest wykluczone, że odgrywała ona również jakąś rolę w przedchrześcijańskim kulcie lub praktykach rytualnych.

Kaupang (Vestfold)

Na cmentarzyskach w Kaupang odkryto kilka grobów kobiecych, które zawierały broń – najprawdopodobniej jest to jedyne miejsce w świecie wikingów gdzie zidentyfikowano tak wiele podobnych przypadków (choć ten stan rzeczy może również wynikać z faktu, że Kaupang jest jednym z najekstensywniej badanych stanowisk, gdzie znajduje się szereg cmentarzysk).

Kobiece groby z Kaupang wyposażone w broń były krótko wspomniane w pracy Stylegar (2007, 83–84). Zauważył on, że kilka spośród grobów kobiecych z cmentarzyska Nordre Kaupang zawiera topory i owalne brosze. Istnieje jednak możliwość, że część z owych grobów mogła być grobami podwójnymi, gdzie znajdują się szczątki zarówno kobiet jak i mężczyzn. Wśród tego rodzaju grobów wyróżnić można (za Stylegar 2007, 105):

- Ka. 3 – Grób ciałopalny z następującymi zabytkami: 2 brosze owalne (typ 51 wg Jana Petersena), 2 paciorki (1 z karneolu?), żelazny rondel, żelazna patelnia, żelazny rożen(?), przęślik, osełka, 2 sierpy, topór (typ H wg Jana Petersena), wędzidło, nit, żelazny pręt, żelazny kocioł(?), żelazna grzechotka.
- Ka. 10 – Grób ciałopalny z następującymi zabytkami: 2 brosze owalne (typ 51 wg Jana Petersena), 2 paciorki, przęślik ze steatyty, topór (typ K wg Jana Petersena), sierp, naczynie ze steatyty, żelazny miecz tkacki, wędzidło, żelazny hak, rączka do skrzyni, żelazny pręt, prostokątne okucie żelazne, osełka, 2–3 nity.
- Ka. 16 – Grób ciałopalny z następującymi zabytkami: 2 brosze owalne (typ 51 wg Jana Petersena), tekstylia, żelazny miecz tkacki, nożyce, przęślik z wypalanej gliny, topór (typ H wg Jana Petersena), sierp, wędzidło, okucie uzdy.

Oprócz wymienionych wyżej grobów na cmentarzysku Bikjholberget w Kaupang było także pięć innych grobów kobiecych wyposażonych w broń. Przynajmniej dwa z nich zawierały włócznię, a w dwóch przypadkach była w nich także tarcza (Stylegar 2007, 84).

Grób Ka. 294–296 był jednym z najlepiej wyposażonych grobów na cmentarzysku Bikjholberget. Był to grób łodziowy, w którym pochowano aż cztery osoby – dwie kobiety, mężczyznę i małe dziecko. Ponadto, na pokładzie łodzi złożono także konia i psa (Stylegar 2007; Price 2010a; 2012). Mężczyzna (Ka. 295) oraz pierwsza kobieta (Ka. 294) w towarzystwie małego dziecka leżeli na śródkręciu. U steru łodzi była druga kobieta (Ka. 296), którą pochowano prawdopodobnie w pozycji siedzącej. Na pokładzie łodzi znaleziono liczne przedmioty – wśród nich była broń, biżuteria, a także narzędzia do wyrobu tekstyliów. Na podstawie niewielkich odległości od kobiety pochowanej przy sterze (Ka. 296), Stylegar (2007, 123) uznał, że wiązały się z nią następujące przedmioty:

- Żelazna różdżka; 2 brosze owalne (typ 51 wg Jana Petersena), brązowa misa z inskrypcją runiczną (grupa C wg Trotziga), brązowy pierścień, ramię brązowego przedmiotu przypominającego pincetę, brązowy pręt, żelazny miecz tkacki, topór (typ G/H wg Jana Petersena), wędzidło (R567), żelazny pręt, 5 paciorków szklanych, jajowaty kamień, ośelka, ręcznie wykonana ceramika, umbo tarczy (R562), żelazna blacha, fragmenty drewna i kory, 2 żelazne klamry, szkielet psa.

Wielce interesujące jest to, że oprócz zagadkowej żelaznej różdżki (która może być interpretowana jako symbol statusu i specjalny atrybut osoby odpowiedzialnej za dawne rytuały – zob. Gardela 2008; 2009b; 2012a) tuż przy zmarłej znaleziono także topór i umbo tarczy. Ponadto, kobiecie towarzyszył również żelazny miecz tkacki – narzędzie służące do produkcji tekstyliów, lecz mogące mieć również pewne symboliczne powiązania z aspektami walki i wojny (np. Harrington 2007).

Jak już wspomniałem wcześniej, w przypadku pochówków zbiorowych takich jak ten omawiany powyżej bardzo trudno jest dociec jakie było rzeczywiste przeznaczenie wszystkich przedmiotów zdeponowanych w grobie i czy istniał jakiś związek pomiędzy tymi przedmiotami, a zmarłymi prócz oczywistego faktu, że leżały blisko ich ciał. Czy wszystkie wymienione przedmioty należały do kobiety? A może zostały złożone w trakcie pogrzebu jako dary grobowe lub ofiary dla wszystkich zmarłych? Być może to, że znalazły się tak blisko kobiety pochowanej przy sterze, było to tylko dziełem przypadku, lub kwestią ich estetycznego wyeksponowania? Nigdy nie dane nam będzie poznać ostatecznych odpowiedzi na te pytania, ale biorąc pod uwagę fakt, że ciało jednej z kobiet znajdowało się przy sterze i że tuż przy niej położono żelazną różdżkę (co znamienne, różdżka ta była przyciśnięta dużym kamieniem – jest to akt mogący mieć wiele symbolicznych znaczeń. Na ten temat zob. Gardela 2009b) możliwe jest twierdzenie, że kobieta ta była faktycznie kimś wyjątkowym. Być może posiadała ona zdolność przekraczania tradycyjnych granic płci i ról społecznych, a ze względu na swoją funkcję

specjalistki od dawnych rytuałów mogła ona za życia aktywnie używać broń, która później złożona była do jej grobu?

Grób z Oseberg (Vestfold)

Grób z Oseberg jest jednym z najsłynniejszych znalezisk z epoki wikingów. Od czasów jego odkrycia w 1903–1904 roku, ów wspaniały pochówek łodziowy oraz jego zawartość były omawiane już wielokrotnie, zarówno w literaturze naukowej jak i popularnonaukowej (np. Brøgger *et al.* 1917a; 1917b; Brøgger, Shetelig 1927; 1928; Christensen *et al.* 1992). Ostatnie badania antropologiczne pozwoliły na pozyskanie wielu nowych danych na temat życia i śmierci dwóch kobiet, które pochowane zostały w Oseberg oraz dostarczyły fascynujących wskazówek dotyczących roli, jakie mogły one odgrywać za życia (Bill 2008; Holck 2006; 2009; Varberg 2011a; zob. podsumowanie w Gardela 2012a). Istnieje wiele zagadkowych aspektów w pochówku z Oseberg, a jednym z nich jest fakt, że pomimo występowania tam licznych wspaniałe dekorowanych przedmiotów (spośród których większość wykonano z drewna), nie odnaleziono żadnej biżuterii. Tym niemniej, warto zauważyć, że grób ten został wyrabowany (zob. ostatnia dyskusja na ten temat w Bill, Daly 2012) i jeżeli oryginalnie złożona w nim była jakakolwiek biżuteria, to mogła ona zostać w całości zabrana podczas rabunku.

Pomimo braku jakichkolwiek śladów obecności biżuterii w grobie z Oseberg, znaleziskami szczególnie istotnymi dla rozważań podjętych w tym artykule są dwa topory (Christensen 1992, 86, 88, 90) oraz szereg innych przedmiotów, które potencjalnie powiązać można z mężczyznami. Wspomniane tu dwa topory były bardzo dobrej jakości i twierdzono wcześniej, że były one przeznaczone do prac kuchennych (Christensen 1992, 86, 90), choć moim zdaniem możliwe są także inne ich interpretacje.

Kilka lat temu Fedir Androshchuk (2005) sugerował, że obecność uzdy końskiej i innych ‘męskich przedmiotów’ może świadczyć o tym, że pierwotnie pochowano w Oseberg jeszcze jedną osobę – mężczyznę – chociaż żadne części jego szkieletu nie zostały kiedykolwiek znalezione. Oprócz zaważenia, że w grobie tym znajdowały się aż cztery grzebienie (w tym jeden przeznaczony do pielęgnacji koni), a także dwa namioty i ‘rama domu’, Androshchuk zwrócił uwagę, że znaleziono tam również dwie pary butów oraz podeszwę jeszcze jednego buta wykonanego z podwójnej skóry (co świadczyć może o tym, że oryginalnie w grobie były trzy pary butów, przeznaczone dla trzech osób).

Jak twierdził Androshchuk (2005, 124–126) istnieje prawdopodobieństwo, że ciało mężczyzny zostało całkowicie i ‘rytualnie’ usunięte z grobu w celu wykorzystania jego kości w celach magicznych (np. do zrobienia z nich amuletów). W świetle dostępnych staronordyckich źródeł pisanych a także przekazów folklorystycznych (z różnych części Europy i nie tylko) ta interpretacja wydaje się prawdopodobna (np. Gansum 2004; 2006; zob. także Gardela *in press*, gdzie zawarta jest dyskusja nad ‘mieszkańcami kopców’). Alternatywna interpretacja dotycząca rabunku lub otwierania kopca w Ose-

berg została niedawno zaproponowana przez Bill oraz Daly (2012), którzy sugerowali, że mógł to być akt polityczny stanowiący brutalną demonstrację siły i wyrażający chęć zdesakralizowania ważnego 'pomnika' oraz symbolu dziedzictwa przodków.

Poglądy Androschuka są interesujące i może mieć on faktycznie rację w swoich argumentach, ale ze względu na całkowity brak jakichkolwiek śladów męskich kości hipoteza, że w Oseberg pochowano mężczyznę jest niemożliwa do udowodnienia. Być może zatem interesujące by było rozważenie możliwości, że owe domniemane 'męskie przedmioty' (szczególnie wspomniane wyżej topory i elementy wyposażenia jeździeckiego) były pochowane tylko i wyłącznie, aby towarzyszyć kobietom – w ten sposób wskazując na ich zdolności w podejmowaniu rozmaitych działań, które są typowe dla mężczyzn? Przypadki grobów kobiet zawierających konie lub elementy wyposażenia jeździeckiego nie są czymś niezwykle nietypowym (na temat podobnych zagadnień w odniesieniu do strefy bałtyckiej zob. Werbart 1995, 123–125). Jak widzieliśmy powyżej (w przypadku grobu A505 z Trekrone-Grydehøj), niektóre z tego rodzaju grobów mogą wskazywać, że zmarli byli postrzegani jako osoby szczególne, które posiadały być może zdolności przekraczania tradycyjnych granic płci i związanych z nimi ról.

Różnice i podobieństwa

W przypadku kobiecych grobów z bronią z terenów Norwegii dostrzec można zarówno różnice jak i podobieństwa. Za wyjątkiem znalezisk z Kaupang, które pochodzą z grobów ciałopalnych (spośród których część może być grobami podwójnymi), wszystkie pozostałe groby omówione powyżej były grobami szkieletowymi. Warto zauważyć, że znaczna część tych grobów zawierała topory, i że topory te często należały do tego samego typu H wg Jana Petersena (choć inne typy, G/H oraz K także zostały odnotowane). Ponadto, praktycznie wszystkie z tych grobów były bogato wyposażone – często w przedmioty unikatowe lub kosztowne. Wszystko to może świadczyć o wysokim statusie zmarłych i ich znaczeniu dla społeczności, które je pochowały.

2.3. Szwedzkie groby kobiece wyposażone w broń

W moich poszukiwaniach grobów kobiecych wyposażonych w broń z terenów Szwecji oparłem się przede wszystkim na klasycznych studiach materiałów funeralnych z Birki (np. Arbman 1940; 1943; Gräslund 1980), pracy Svanberga (2003) na temat rytuałów pogrzebowych w południowo-wschodniej Szwecji oraz szeregu innych sprawozdań z badań cmentarzysk. W tym wstępnym studium celowo pominąłem jednak materiały z Gotlandii.

Groby 59:2 oraz 59:3 z Klinta (Olandia)

Groby ciałopalne 59:2 oraz 59:3 z Klinta na Olandii zostały zinterpretowane przez Price'a (2002: 142–149) jako najbardziej spektakularne spośród grobów domniemanych czarowników z epoki wikingów. W swojej rekon-

strukcji skomplikowanej ceremonii pogrzebowej – opartej na materiałach archiwalnych i sprawozdaniach – Price zgodził się ze wcześniejszymi interpretacjami, wedle których mężczyzna i kobieta (oboje pochowani z bogatą gamą przedmiotów) zostali wspólnie spaleni na pokładzie okrętu, lecz ich szczątki później rozdzielono i złożono w dwóch osobnych kopcach 59:2 (mężczyzna) oraz 59:3 (kobieta). Zawartość tychże kopców i ich inne szczegóły zostały obszernie omówione oraz zinterpretowane w pracach Price'a (2002, 142–149) oraz Svanberga (2003, 252–253; ale zob. także oryginalne raporty z wykopalisk w Petersson 1958; Schultze 1987, 55–62, 102–112) w związku z czym w niniejszym tekście skoncentruję się tylko na tych ich aspektach, które są najbardziej adekwatne dla prowadzonych tu rozważań.

Grób 59:3 zawierał spalone szczątki kobiety (przemieszane z nielicznymi, przepalonymi kośćmi mężczyzny), które zdeponowane były w niewielkim naczyniu ceramicznym wewnątrz wykopanej w ziemi jamy. Tuż przy naczyniu złożono w jamie kurę, jak również szereg przedmiotów, wśród których były na przykład: biżuteria, brązowe naczynia, narzędzia do obróbki drewna, żelazna różdżka oraz żelazny topór, który został złożony do jamy w ten sposób, że jego ostrze skierowane było w stronę jej dna (zob. pełną listę znalezisk z tego grobu w Price 2002, 144). Po zdeponowaniu wszystkich tych przedmiotów tuż nad jamą grobową skonstruowano specjalne, heksagonalne 'przykrycie' – składające się z gałęzi i gliny. Bezpośrednio na to 'przykrycie' zamieciono później pozostałości stosu pogrzebowego, pośród których znajdowały się jeszcze fragmenty przedmiotów i różne przepalone kości zwierząt (kot, koń, krowa, owca, pies, świnia i szereg niezidentyfikowanych kości ptaków) (Price 2002, 145). Ostatecznie, nad całym obiektem usypano kamienny kopiec.

Grób 59:2 zawierał spalone szczątki mężczyzny. Wydaje się, że temu pochówkowi nie poświęcono tak wiele uwagi i czasu jak w przypadku omawianego wyżej grobu 59:3. Nie wykopano bowiem żadnej jamy grobowej, a nieliczne fragmenty spalonych kości mężczyzny przemieszano z resztkami stosu i licznymi kośćmi zwierzęcymi, a następnie rozsypano tworząc płaską warstwę. W warstwie tej znaleziono szereg przedmiotów, wśród których była między innymi biżuteria (np. jedna kobieca brosza owalna), brązowe guziki i okucia, waga, miecz, pionki do gry i ponad 200 nitów łodziowych (zob. pełną listę znalezisk z tego grobu w Price 2002, 145). Ostatecznie nad całą tą warstwą usypano kamienny kopiec, który dodatkowo przykryto torfem tak, aby przypominał kopiec ziemny.

Birka (Uppland)

Kilka grobów, których zawartość jest adekwatna wobec dyskusji prowadzonej w tym artykule, zostało odkrytych w Birce w Upplandzie. Wśród nich szczególną uwagę zwraca grób komorowy Bj. 834, w którym pochowano dwie osoby – mężczyznę i kobietę – w pozycji siedzącej na jednym krześle (kobieta siedziała na kolanach mężczyzny) (Price 2002, 132–139). Szczegółowy opis i dyskusja nad grobem Bj. 834 i jego zawartością została wcześniej opublikowana w pracy Arbmana (1943), a następnie rozwinięta

przez Price'a (2002, 132–139) w związku z czym nie ma potrzeby jej tutaj powtarzać – skupimy się zatem tylko na wybranych jego aspektach. Warto nadmienić, że omawiany grób był wcześniej interpretowany jako należący do osoby(osób?) odpowiedzialnej za działania rytualne, na co wskazuje występowanie żelaznej różdżki wśród przedmiotów w nim znalezionych (Price 2002, 132–139; ale zob. także Gardela 2012a, gdzie przeprowadzono nową analizę tego zabytku).

Grób Bj. 834 można sklasyfikować jako reprezentujący tak zwane 'arystokratyczne' lub 'elitarnie' tradycje pogrzebowe (np. Svanberg 2003, 130–134, 146–147) – obie zmarłe osoby zostały pochowane w towarzystwie licznych i imponujących przedmiotów, jak również dwóch koni leżących na platformie wzniesionej w obrębie komory grobowej. W przypadku podobnych grobów podwójnych, gdzie pochowano osoby o różnej płci, tradycyjnie przyjmuje się, że broń powinna być związana z mężczyzną. W grobie Bj. 834 odkryto miecz w drewnianej pochwie, nóż bojowy (sax), zestaw 15 strzał i najprawdopodobniej także łuk (Price 2002, 139). O zachodnią ścianę komory grobowej oparta była tarcza (na co wskazuje odkryte w tym miejscu umbo), a tuż przy niej była również wspomniana wcześniej żelazna różdżka (prawdopodobnie także zdeponowana w pozycji stojącej i oparta o ścianę komory – zob. Price 2002, 135). Interpretacja, że przynajmniej część broni z tego grobu należy wiązać z pochowaną w nim kobietą nigdy dotąd nie była zaproponowana, lecz wydaje mi się ona całkiem prawdopodobna. Biorąc pod uwagę fakt, że żelazne różdżki zbliżone do tej z grobu Bj. 834 były najczęściej znajdowane w grobach kobiecych (np. Price 2002; Gardela 2012a), a także bliską odległość w jakiej zdeponowano przy niej tarczę, być może słusznym byłoby stwierdzenie, że oba przedmioty 'należały' do tej samej osoby – kobiety? Niewykluczone, że także inne elementy uzbrojenia (miecz i strzały) powinno się postrzegać jako związane z kobietą oraz uznać za reprezentujące jakieś aspekty jej władzy i autorytetu, być może podkreślające jej rolę jako specjalistki od praktyk rytualnych (o czym świadczy obecność żelaznej różdżki).

W tym kontekście warto wspomnieć także o jeszcze jednym interesującym elemencie omawianego grobu – obecności włóczni, która w trakcie wykopalisk została znaleziona jako wbita w platformę, na której spoczywały dwa szkielety koni. Price (2002, 139) twierdził, że włócznia wrzucona została do komory grobowej jako finalny akt pogrzebu. Ponad dziesięć lat temu Andreas Nordberg (2002) sugerował, że wbijanie włóczni w groby można postrzegać jako rytuał, który miał na celu zadedykowanie zmarłych Odynowi i jak twierdzi Price (2002, 139), podobnie mogło być w przypadku grobu Bj. 834. Przypadki wbijania włóczni w strukturę grobu (zarówno w grobach ciałopalnych jak i szkieletowych) znane są także z innych obszarów Skandynawii oraz Europy (np. Finlandii, Litwy, Polski) i wydaje się, że był to zwyczaj o bardzo dawnej metryce (zob. najnowszą dyskusję na ten temat w kontekście wczesnej i późnej epoki żelaza w Ciesielski, Gardela 2012; na temat symboliki włóczni w Skandynawii z epoki wikingów zob. Gardela 2010).

Kopiec A24 nad jeziorem Dalstorp (Västergötland)

Na koniec tej części artykułu warto poświęcić nieco uwagi bardzo szczególnemu grobowi ciałopalnemu, datowanemu na X wiek, który odkryto nad jeziorem Dalstorp w Västergötland (Artelius 2005, 261). Był to grób kobiety, której spalone szczątki rozsypało na powierzchni starego kopca (datowanego na okres wędrówek ludów), tworząc w ten sposób ciekłą owalną warstwę (Artelius 2005, 265):

“The deposition pattern reveals that these spears cannot be described as either personal belongings or as gifts to the dead. The way in which they were placed in the grave had some functional religious significance to the participants. Like religious symbols in general, the spears *did* something at the burial by the lake”.

Warto podkreślić, że włócznie te nie zostały poddane działaniu ognia (Artelius 2005, 266), co oznacza, że nie złożone były na stosie pogrzebowym wraz ze zmarłą kobietą. Gdy zostały one wbite w strukturę grobu, wszystko przykryto warstwą ziemi. Następnie – być może natychmiast, lub po jakimś czasie – w centrum kopca wykopano jamę, do której włożono dwie owalne brosze oraz nóż.

Jest wielce prawdopodobne, że akt wbicia aż pięciu włóczni w warstwę spalenizny był rytuałem apotropaicznym, który miał na celu w praktyczny i symboliczny sposób ‘zatrzymać’ zmarłą w grobie nad jeziorem Dalstorp. Zabieg ten w pewien sposób przypominałby rytuały znane zarówno ze źródeł pisanych jak i materiałów archeologicznych (np. Gardela 2011; 2012a; 2012b; 2012c; 2013a), w trakcie których kładziono na zmarłych duże kamienie. W innych moich pracach argumentowałem, że podobne działania mogły wyrażać strach przed powrotem zmarłych w formie żywych trupów. Być może osoby, które odpowiedzialne były za pochówek nad jeziorem Dalstorp obawiały się, że zmarła kobieta powróci ze świata śmierci i zacznie im szkodzić i dlatego, poprzez wbicie włóczni, chcieli się oni uchronić przed niechcianą konfrontacją? W swojej dyskusji Artelius (2005, 271–272) podkreślił również fakt, że w omawianym grobie znaleziono dużą liczbę noży. Zauważył on, że w skandynawskim folklorze noże (oraz inne ostre przedmioty) były często używane, aby ochronić ludzi przed żywymi trupami (Artelius 2005, 272; zob. także Hagberg 1937). Podobne koncepcje są znane także z innych obszarów Europy i wydają się być szczególnie popularne w słowiańskim folklorze.

Groby kobiece z grotami strzał

Oprócz omówionych wyżej przykładów, kilka grobów kobiecych z południowej Szwecji także zawierało grotty strzał. Na przykład, dwa grotty strzał znaleziono w grobie ciałopalnym nr 4 z Nennesmo (Finnveden), gdzie odkryto również uchwyt skrzyni, cztery kawałki żelazne, fragment grzebienia oraz spalone szczątki psa i świni (Svanberg 2003, 197). W grobie 22 z tego samego cmentarzyska – który odkryto pod uszkodzonym orką kopcem (mającym około 6–6,5 metra średnicy) – były fragmenty przynajmniej trzech grotów

strzał, nóż, osiem kawałków brązu, gwóźdź, cztery okucia z nitami, kawałek sprzączki, brązowa igła, krzesiwo(?), 121 kawałków żelaza oraz fragment ceramiki (Svanberg 2003, 199). W omawianym grobie znaleziono ponadto szczątki konia, bydła i psa. Ponadto, w Köpingsvik na Olandii pojedynczy grot strzały odkryto w bardzo bogatym, kobiecym grobie ciałopalnym datowanym na lata 750–850 n.e., który ulokowany był pod uszkodzonym kamiennym kopcem (Svanberg 2003, 253–254). W grobie tym znaleziono również liczne przedmioty wykonane ze srebra i brązu (wśród nich była np. brązowa miniatura włóczni), a także bogatą gamę paciorków i innych zabytków.

Różnice i podobieństwa

Kwerenda grobów kobiecych z południowej Szwecji pokazała, że zarówno w grobach ciałopalnych jak i szkieletowych deponowano różne rodzaje broni. Istotnym problemem w przypadku Birki i Klinta jest fakt, że broń była tam złożona w grobach podwójnych (gdzie pochowano kobietę i mężczyznę), co utrudnia próby bezpośredniego powiązania jej z samymi kobietami. Ciałopalny grób kobiecy znad jeziora Dalstorp również budzi trudności interpretacyjne, ponieważ jakkolwiek znaleziono w nim elementy uzbrojenia, wszystko wskazuje na to, że nie były one zdeponowane w roli darów grobowych lub symboli statusu, a raczej jako rytualne przedmioty wykorzystane w celu zapobiegnięcia ‘zmarłychwstaniu’ zmarłej. Interesującą zbieżnością pomiędzy omawianymi grobami z Birki, Klinta i znad jeziora Dalstorp jest występowanie w nich wertykalnie (lub pod kątem) wbitej broni (włócznie w Birce i Dalstorp, a także miecz oraz topór w Klinta). Możliwe symboliczne znaczenie tego typu działań zostało omówione powyżej, gdzie zaznaczyłem również, że takie zabiegi znane są z innych kręgów kulturowych i okresów dziejowych. Na obecnym stanie badań rytuał wbijania broni w groby z obszarów wikingów świata wydaje się być najbardziej popularny w Szwecji, a znacznie rzadziej występuje w Danii i Norwegii (na ten temat zob. Nordberg 2002; uaktualniona lista grobów z wertykalnie wbity bronią, szczególnie włóczniami, zawarta jest w Ciesielski, Gardela 2012). Jak widzieliśmy, zjawisko wertykalnego wbijania broni w grobach kobiecych nieznane jest na terenach Danii i Norwegii.

2.4. Interpretowanie broni w grobach kobiecych

Powszechnym problemem w przypadku badań nad grobami i ich wyposażeniem jest niepewność czy przedmioty zdeponowane wraz ze zmarłymi rzeczywiście do nich należały (w sensie czy były używane przez nich za życia), czy może stanowiły własność osób uczestniczących w pogrzebie (np. Williams 2006; Sayer, Williams 2009). Nie mamy również pewności czy wyposażenie grobów jest manifestacją statusu zmarłych (lub tych, którzy ich grzebali), czy może określone przedmioty miały na celu przekazanie innych znaczeń symbolicznych. Wobec tych trudności coraz częściej mówi się, że groby i ich wyposażenie mogą przekazywać właściwie więcej informacji na

temat ludzi odpowiedzialnych za pochówki, niż samych zmarłych. Fakt, że 'zmarli nie grzebią samych siebie' ma niewątpliwie bardzo istotne implikacje dla dyskusji nad dawnymi działaniami funeralnymi.

Wszystkie omówione wyżej groby są złożone i problematyczne. Jak widzieliśmy, wiele z nich jest także bardzo skomplikowana pod względem ich wyposażenia i jasne jest, że ich przygotowanie wymagało znacznej ilości czasu oraz pracy. Wszystko to stwarza ekscytujące możliwości interpretowania ich z rozmaitych interdyscyplinarnych perspektyw. Spróbujmy zatem dojść do pewnych wstępnych konkluzji na temat tych grobów i rzucić nowe światło na znaczenie złożonej w nich broni.

Topory

Topory występują bardzo rzadko w grobach kobiecych z epoki wikingów i zdecydowanie częściej pojawiają się one w grobach mężczyzn. Niemniej jednak, to właśnie topory były najczęściej występującym rodzajem broni pojawiającym się w grobach kobiecych wyposażonych w militaria.

W poprzednich sekcjach tego artykułu często określałem topory mianem 'broni'. Możemy jednak zastanowić się nad tym, czy aby w przypadku występowania ich w grobach kobiecych, topory były uznawane za czysto militarne wyposażenie, czy może jako narzędzia domowe (np. do cięcia kawałków mięsa, lub wykonywania przedmiotów z drewna), a może jednocześnie pełniły obie funkcje? Trudno jest udzielić odpowiedzi na to pytanie bazując jedynie na opublikowanych informacjach. Być może więcej wskazówek można by było uzyskać dzięki dokładniej analizie metalograficznej samych toporów – np. szukając śladów zużycia na ich powierzchni? Jeśli na tych toporach znajdowałyby się jakiekolwiek oznaki uderzania nimi o inne metalowe przedmioty, to wówczas być może mogłyby one potwierdzić hipotezę na temat ich wykorzystania jako broni. Oczywiście problemem, który nadal pozostałby nierozwiązany jest pytanie o to, kto dokładnie używał ich w trakcie walki – same kobiety, czy może jacyś inni ludzie (mężczyźni?), którzy zdeponowali je w grobie.

Istnieje również możliwość, że topory złożone w grobach kobiecych miały na celu sygnalizowanie czegoś w trakcie pogrzebu. Warto rozważyć się czy da się w jakikolwiek powiązać te przedmioty z bogiem Thorem (a szczególnie jego młotem o nazwie *Mjöllnir*). Ta kwestia jednak wymaga dalszych studiów, znacznie wykraczających poza ramy tego artykułu (na temat symboliki toporów zob. na przykład Paulsen 1939; 1956; Kucypera *et al.* 2011, 41–50; przeciwko związkowi toporów z Thorem zob. Jensen 2010, 43).

Warto zauważyć, że w norweskich grobach kobiecych wyposażonych w topory, broń ta należała często do tego samego typu H wg Petersena. Może być to dziełem czystego przypadku, ponieważ typ ten był popularny w epoce wikingów, ale niewykluczone, że w kontekście funeralnym były mu przypisane jakieś szczególne znaczenia. Jeśli chodzi o same topory, w większości omówionych wyżej przypadków nie odnotowano na ich temat niczego szczególnego. Warto jednak zwrócić uwagę, że topór znaleziony w grobie

59:3 z Klinta był podobno bardzo stary już w momencie, gdy został do niego złożony. Prawdopodobnie wykonano go w okresie Vendel, około roku 800 n.e. i jak spekulował Price (2002, 148) mógł on stanowić jakąś formę spadku po przodkach. Co znamienne, topór ten włożono do jamy grobowej w taki sposób, że jego ostrze skierowane było w dół, co świadczy o tym że był w nią wbity (jest to ciekawa analogia do motywu wbijania włóczni i mieczy omawianego powyżej). Na koniec warto także wspomnieć ciekawą interpretację, która zaproponowana została przez odkrywców grobu BB z Bogøvej, którzy twierdzili, że topór w nim zdeponowany nie był związany z kobietą, lecz reprezentował ‘symboliczną kremację’ mężczyzny (Grøn *et al.* 1994, 120–121, 136). Jakkolwiek ta interpretacja jest interesująca, to należy zaznaczyć że w grobie nie znaleziono żadnych śladów ciałałopalenia i przepalonych ludzkich szczątków.

Włócznie

Wśród omawianych grobów jedynym przypadkiem, w którym włócznię można przypisać bezpośrednio kobiecie jest grób z Gerdrup. Jak wspominałem wcześniej, w grobie tym włócznia złożona była w okolicach stóp zmarłej kobiety, a jej szpic skierowany był na południe. Innym grobem, gdzie znaleziono przedmiot przypominający włócznię był grób A505 z Trekroner-Grydehøj. Przedmiot ten tylko wygląda jak włócznia, ale ze względu na materiał, z którego go wykonano (brąz z przymocowanym do niego żelaznym szpicem) najprawdopodobniej nie mógł być efektywnie używany w trakcie walki. W moich wcześniejszych pracach argumentowałem, że te dwie ‘włócznie’ (z Gerdrup i Trekroner-Grydehøj) można interpretować w kontekście nordyckiej magii (znanej jako *seiðr*) oraz że można je postrzegać niekoniecznie jako ‘praktyczną’ broń, lecz jako specjalnego typu magiczne różdżki – reprezentujące status, autorytet i władzę zmarłych kobiet, które były z nimi pochowane. Wiele cech grobu z Gerdrup oraz grobu A505 z Trekroner-Grydehøj sugeruje, że spoczywające w nich kobiety były za życia uznawane za specjalistki od działań rytualnych.

W mitologii nordyckiej włócznie ściśle związane są z bogiem Odynem i zaświatami (np. wedle utworu zawartego w *Eddzie Poetyckiej* i znanego jako *Grímnismál*, ściany Walhalli były skonstruowane z włóczni), a ponadto włócznie są także jednymi z atrybutów walkirii (staroisl. *valkyrjur*) (Gardela 2010). Być może byłoby nadinterpretacją postrzeganie kobiet z Gerdrup i Trekroner-Grydehøj jako ludzkich inkarnacji walkirii, ale zdecydowanie dostrzec można ich związek z tymi nadnaturalnymi postaciami. Niewykluczone, że okazjonalnie kobiety te *odgrywały* jakieś role rytualne, które mogłyby pozwolić na takie ich postrzeganie – na przykład jeśli były one odpowiedzialne za przeprowadzanie pogrzebów. W tym kontekście warto wspomnieć opis Ibn Fadlana dotyczący kobiety prowadzącej ceremonię pogrzebową ruskiego wodza (Montgomery 2000; o podobnych zagadnieniach zob. Murphy 2013, 136). W przekazie Araba nazwano ją *Malak-al-Maut* (Anioł Śmierci), a termin ten – jak ostatnio argumentowano – blisko związany jest znaczeniowo

ze słowem *walkiria*, ‘wybierająca umarłych’ (Price 2010a, 133). Price (2010b) zauważył również, że w anglosaskiej homilii znanej jako *Sermo lupi ad anglos* – prawdopodobnie spisanej przez arcybiskupa Wulfstana z Yorku – występuje określenie *wælcyrīan*, które można interpretować jako odpowiednik staronordyckiego *valkyrjur*. Co znamienne, homilia ta odnosi się do postaci z prawdziwego życia, a nie mitologii. Ten fakt rodzi szereg ważnych pytań – kim były te postaci i dlaczego nadano im tak wymowną nazwę? Co rzeczywiście widział autor tego tekstu? Czy możliwe jest by zagadkowe *wælcyrīan* były rzeczywiście dzierżącymi broń kobietami o nordyckim rodowodzie?

Miecze

Nieznany mi jest żaden pojedynczy grób kobiety ze Skandynawii z epoki wikingów, który byłby wyposażony w miecz. W dokonanej powyżej kwerendzie źródeł archeologicznych wspomniałem o dwóch przypadkach ze Szwecji (Bj. 834 z Birki oraz grób z Klinta), gdzie miecze pochowane były w grobach podwójnych, zawierających dwoje osób o przeciwnej płci. W każdym z tych przypadków miecze interpretowane były jako przynależne mężczyznom, ale w przypadku obu grobów wydaje się, że to kobiety były najważniejszymi zmarłymi. Jeśli tak było rzeczywiście, to być może zdeponowane w nich miecze powinny być postrzegane jako przedmioty dodatkowo wzmacniające status i autorytet tych kobiet? Warto zauważyć, że w Klinta nie tylko topór z grobu 59:3 (grób kobiety) był wertykalnie wbity w ziemię, ale również podobnie posłużono się mieczem w przypadku grobu 59:2 (grób mężczyzny), gdzie wbity był on w warstwę spalenizny.

Groty strzał

Strzały (lub groty strzał) były znalezione w trzech z omawianych wyżej grobów. Dwa z nich były grobami ciałałpalnymi ze stanowiska w Nennesmo (Finnveden, Szwecja), podczas gdy trzeci grób odkryto w Klinta (należy zauważyć, że nie chodzi tu o groby 59:2 oraz 59:3, lecz o całkowicie inny grób). Na obecnym stanie badań trudno jest jednak zaproponować jakąkolwiek głębszą interpretację tego, co groty strzał lub same strzały mogły oznaczać w kontekście funeralnym, oprócz ich potencjalnego związku z kwestiami takimi jak polowanie lub ‘atak na odległość’.

Noże

Noże są dość powszechnymi znaleziskami w grobach kobiecych z epoki wikingów. W Oseberg znaleziono kilka noży o różnych rozmiarach (Christensen 1992, 86, 90), ale biorąc pod uwagę, że w grobie tym pochowano więcej niż jedną osobę nie powinno to budzić zdumienia. Bardziej zastanawiające jest występowanie trzech noży w grobie A505 z Trekroner-Grydehøj i ponad dziesięciu noży w grobie A24 odkrytym nad jeziorem Dalstorp. Wspomniałem wcześniej, że w skandynawskim folklorze (ale także w innych miejscach w Europie – na przykład wśród Słowian) noże uznawane są za środki chroniące przed złymi mocami i żywymi trupami. W przypadku grobów tak niezwy-

kłych jak te z Trekroner-Grydehøj oraz Dalstorp taka interpretacja ich funkcji w odniesieniu do zmarłych kobiet wydaje się być całkiem prawdopodobna.

3. Wojownicze kobiety w ikonografii z epoki wikingów

Przeanalizowaliśmy już dowody na występowanie w epoce wikingów pochówków kobiecych wyposażonych w broń. Oprócz materiałów funeralnych istnieje jednak szereg zastanawiających wyobrażeń ikonograficznych, które mogą przedstawiać kobiety trzymające włócznie, miecze oraz tarcze, i które czasem ubrane są w hełmy. W kontekście całej przedstawionej tu problematyki warto są one również naszej uwagi.

Przedstawienia domniemyanych kobiet, które trzymają broń zostały już jakiś czas temu dostrzeżone na fragmentach tkaniny z Oseberg (np. Jesch 1991, 124–127; Vang Petersen 2005, 76). Owe tekstylia przedstawiają postaci antropomorficzne, które wydają się stać albo naprzeciwko włócznie lub takie, które je trzymają, zaś ich ubrania przypominają długie suknie noszone przez kobiety w epoce wikingów. Niektóre, prawdopodobnie kobiece postaci, trzymają także miecze. Tkanina z Oseberg jest trudna do zinterpretowania, ale dotychczas sugerowano, że jej ikonografia może przedstawiać procesję, która być może odbywała się w związku z bogatym pogrzebem (Jesch 1991, 124–127). Jesch (1991, 127) zastanawiała się również nad tym czy kobiece postaci na tkaninie mogły być walkiriami wybierającymi zmarłych do dostąpienia zaszczytu Walhalli.

Kolejną grupą zabytków, które można zinterpretować jako wyobrażenia uzbrojonych kobiet (ludzkich lub nadnaturalnych) są brosze z realistycznie przedstawionym jeźdźcem (zazwyczaj po lewej stronie) oraz stojącą postacią (zazwyczaj po prawej stronie). Między innymi, zabytki takie znalezione zostały w Tissø (2 egzemplarze) na Zelandii oraz Stentinget w Vendsyssel w Danii (Jørgensen 2005, 138; Vang Petersen 2005, 76–78). Jeździec z egzemplarzy z Tissø, jak można sądzić na podstawie dystyngtywnej fryzury (koński ogon zawiązany w supeł), jest prawdopodobnie kobietą, która dodatkowo wydaje się być wyposażona we włócznie w typie ‘skrzydełkowym’. To czy postać stojąca to również kobieta nie jest jednak do końca jasne, ale nie niemożliwe. W przypadku dwóch znalezisk z Tissø stojąca postać posiada tarczę (najprawdopodobniej tarcza ta nie jest trzymana w dłoni, lecz raczej przewieszona na ramieniu) i wydaje się trzymać róg w lewej dłoni. Na jednym z tych zabytków stojąca postać wydaje się mieć również miecz, którego dolną część można dostrzec pod tarczą. Badacze mają często tendencje do bezkrytycznego uznawania tych broszy jako reprezentacji walkirii (co znamienne brosze te czasem nazywane są nawet ‘broszami z walkiriami’ / ‘valkyrie brooches’; zob. na przykład Vang Petersen 2005, 76–78), co może być właściwe biorąc pod uwagę fakt, że jeździec posiada włócznie i siedzi na koniu. Niemniej jednak, chociaż detale te pasują do opisów walkirii ze źródeł pisanych, być może nie powinniśmy natychmiast odrzucać alternatywnej możliwości, że zamiast przedstawiać postaci ze świata mitycznego, brosze

te ukazują sytuacje z normalnego życia – np. uzbrojone kobiety wyruszające konno do boju? Warto zwrócić uwagę, że chociaż jeździec ma typowo kobiecą fryzurę, to postać ta ubrana jest w spodnie. Postać stojąca naprzeciwko jest natomiast trudniejsza do zinterpretowania, gdyż wydaje się mieć na głowie coś co przypomina hełm – ale z kolei trzyma tarczę i ubrana jest w długą kobiecą suknię. Idea przekraczania granic płci jest zdecydowanie czytelna w przypadku omawianych zabytków.

Analogicznym do tych znalezisk jest odkrycie z Truso/Janowa Pomorskiego w Polsce (Trupinda 2004, 97; Jagodziński 2010, 105–106). Niestety zabytek z Truso zachowany jest jedynie częściowo (jedna z jego połówek jest odłamana i nie udało się jej znaleźć), ale jasnym jest, że należy do tego samego typu przedmiotów co omawiane wyżej przykłady z Danii, jakkolwiek jest on bardziej schematyczny i mniej realistyczny. Kolejną różnicą jest to, że na duńskich egzemplarzach tego typu broszy jeździec znajduje się po lewej stronie, a postać stojąca po prawej, podczas gdy w przypadku znaleziska z Truso scena ta ukazana jest na odwrót (tzn. jeździec jest po prawej a stojąca postać po lewej). Co ciekawe, stojąca postać wydaje się mieć na głowie stożkowaty hełm (Jagodziński 2010, 106), a spod tarczy wystaje jej końcówka miecza.

Oprócz tak zwanych ‘broszy z walkiriami’ / ‘valkyrie-brooches’ znany jest również szereg innych miniatur, które można zinterpretować jako wyobrażenia uzbrojonych kobiet. Jeden z takich przedmiotów znaleziony został w Cawthorpe w Anglii. Jest to zawieszka wykonana ze stopu miedzi, która przypomina kobietę trzymającą włócznię i tarczę, oraz posiadającą przy boku miecz w schowany w pochwie (Hall 2007, 107). Podobna miniatura – także dzierżąca tarczę, ale pozbawiona innych elementów uzbrojenia – została znaleziona w Tissø (Jørgensen 2002, 234–235; 2005, 138). Wśród najnowszych tego typu zabytków jest także mała srebrna brosza z Galgebakke (Vrejlev, Vendsyssel) w Danii, znana jako ‘walkiria z Vrejlev’ (Varberg 2011b, 81–82). Przedstawia ona stojącą postać w długiej sukni i z hełmem na głowie, a także mieczem w prawej dłoni oraz okrągłą tarczą *pod* lewym ramieniem (wydaje się jakby postać ta trzymała tarczę za umbo). Spod tarczy wystaje końcówka miecza (podobnie jak w przypadku znalezisk z Tissø i Truso).

W tym kontekście należy wspomnieć bardzo niedawne odkrycie z Hårby w Danii (np. Murphy 2011, 134–135; ale zabytek ten był także publikowany w internecie na rozmaitych stronach). Znalezisko to jest wyjątkowe, ponieważ jest jedynym trójwymiarowym wyobrażeniem kobiecej postaci z epoki wikingów, a dodatkowo takiej która trzyma miecz i tarczę. Gdy tylko je upubliczniono zostało ono od razu zinterpretowane jako wyobrażenie walkirii. Ta interpretacja – choć nie jest nieprawdopodobna – wydaje się jednak dość problematyczna ponieważ, jeśli wierzyć staronordyckim przekazom pisanim, walkirie zazwyczaj dzierżą włócznie, a nie miecze. Być może zatem odkrycie z Hårby przedstawia nie istotę nadnaturalną, lecz raczej prawdziwą postać ludzką i kobietę-wojownika?

4. Wojownicze kobiety w źródłach pisanych

Kobiety w rolach wojowników okazjonalnie wspominane są w źródłach pisanych, ale celem tego artykułu była przede wszystkim kwerenda archeologicznych dowodów na występowanie grobów kobiecych z bronią. Chociaż pełne studium problematyki kobiet-wojowników w staronordyckich źródłach pisanych nadal czeka na przeprowadzenie, warto wspomnieć o kilku reprezentatywnych przykładach takich postaci, gdyż mogą one dostarczyć szerszego literackiego i mitologicznego kontekstu dla omawianych wcześniej materiałów archeologicznych:

- Wśród istot nadnaturalnych, postaci walkirii są zdecydowanie tymi, które bezdyskusyjnie kojarzone są z wojną i bronią. Ich związek z włóczęgami jest szczególnie eksponowany w utworze *Darraðarljóð* (Price 2002, 331–346, 384–385; Varberg 2011, 81–82), ale widać go także w szeregu ich imion z przedrostkiem *Geir* – (Price 2002, 338). W *Eddzie Poetyckiej* słynna walkiria Sigrdrífa/Brynhildr także ukazana jest jako wojownicza bohaterka i dodatkowo określana zwrotem *skjaldmær* – ‘niewiasta od tarczy’ (Præstgaard Andersen 2002, 292, 308–309).
- Także olbrzymki z mitologii nordyckiej czasem ukazywane są jako dzierżące broń. Jedną z nich jest Skadi, która po morderstwie jej ojca przebrała się w kolczugę, zabrała ze sobą broń i ruszyła do Asgardu, aby szukać zemsty (Jesch 1991, 138, 206).
- W *Gesta Danorum*, kronikarz Saxo Grammaticus wspomina, że żyły niegdyś w Danii kobiety, które ubierały się jak mężczyźni i spędzały czas na kulturowaniu zdolności wojowników (Jesch 1991, 176–178; Præstgaard Andersen 2002, 291, 295–296, 316). W dziele tym wymienionych jest kilka podobnych postaci, a wśród nich jest słynna Lathgertha, Hetha, Visna, Rusila, Stikla, Alvild or Gurith (Jesch 1991, 176–177).
- Jedną z najsłynniejszych kobiet-wojowników ze staronordyckich źródeł pisanych jest Hervor z *Hervarar saga ok Heiðreks*.
- W *Laxdæla saga*, kobieta imieniem Audr po rozwodzie z mężem (oskarżającym ją, że zachowuje się jak mężczyzna i nosi spodnie) zaatakowała go za pomocą miecza (Jesch 1991, 193–194, 199).
- Kobieta używająca miecza wspomniana jest również w *Gísli saga Súrssonar* (Jesch 1991, 191; Præstgaard Andersen 2002, 292).
- Freydis – jedna z bohaterek *Grænlendinga saga* oraz *Eiríks saga rauða* – nosi męskie ubrania i w pewnym momencie w sadze używa topora, aby brutalnie zamordować aż pięć innych kobiet (Jesch 1991, 184).
- Kobiety w sagach często działają w rolach podżegaczy lub ‘katalizatorów problemów’ (Jesch 1991, 189) i chociaż zazwyczaj nie są one bezpośrednio zaangażowane w akty morderstwa, wiele krwawych sporów wynikało z ich inicjatywy.

5. Konkluzje i przyszłe możliwości badawcze

Jak pisała w swym artykule Præstgaard Andersen (2002, 306) „dopuszczalnym było, aby kobieta działała w męskiej sferze aktywności”. Z przekazów staronordyckich znamy szereg przykładów, gdzie postaci kobiece sięgały po broń – aby zademonstrować swoją władzę, ochronić dobre imię lub honor własnych rodzin. W badaniach nad epoką wikingów zawsze problemem jest jednak stwierdzenie do jakiego stopnia jesteśmy w stanie zaufać źródłom pisanym, które powstały kilkaset lat po rzekomych wydarzeniach, które opisują. Wobec tego – jako archeolog – w tym wstępnym studium postanowiłem skoncentrować swoją uwagę przede wszystkim na źródłach materialnych (także z ograniczonego obszaru). Moja kwerenda wykazała, że wśród materiałów funeralnych z epoki wikingów rzeczywiście istnieją dowody na występowanie grobów kobiecych z bronią oraz, że groby te cechują pewne zbieżności. Jak widzieliśmy, najpowszechniejszym rodzajem broni w grobach kobiecych są topory – które oczywiście same są dość problematyczne, gdyż w odróżnieniu od mieczy czy włóczni, mogą mieć praktyczne zastosowanie w życiu codziennym i nie są jedynie związane z wojną (choć nie wolno nam zapominać, że okazjonalnie także miecze lub włócznie mogły być używane w praktykach tkackich). Dodatkowym problemem jest to, że materiały funeralne nigdy nie są łatwe w interpretacji, a same groby nie stanowią ‘luster życia’ (np. Sayer, Williams 2009). Wobec tego nie możemy mieć nigdy pewności czy pochowane kobiety faktycznie używały (w taki czy inny sposób) broni, która zdeponowana została w ich grobach. W mojej dyskusji starałem się przeanalizować najróżniejsze okoliczności składania rozmaitych rodzajów broni w grobach kobiecych i jak widzieliśmy mogły one mieć wiele znaczeń – na przykład, w zależności od tego gdzie oraz w jaki sposób były one ułożone w danym grobie.

Moim zdaniem, na obecnym etapie badań jest prawdopodobnie zbyt wcześnie, aby móc zaoferować jakąkolwiek definitywną odpowiedź na pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu i na tworzenie modeli wikińskiej rzeczywistości, w której kobiety widziane byłyby jako odgrywające aktywną rolę w wyprawach łupieżczych czy we wczesnośredniowiecznych bitwach. Dalsze badania w tym zakresie są zdecydowanie konieczne i w przyszłości warto by było wziąć pod uwagę różne kategorie źródeł – archeologiczne, ikonograficzne i pisane – ale także wzbogacić je materiałami porównawczymi z innych kręgów kulturowych (źródła anglosaskie mogłyby być tu szczególnie adekwatne i inspirujące). Zdecydowanie więcej informacji można by było uzyskać dokonując szczegółowych studiów nad materiałem kostnym z grobów kobiecych zawierających broń – przede wszystkim z tych, które odkryte zostały niedawno i gdzie stan zachowania ludzkich szczątków jest dobry. Być może niektóre z kości zawierałyby ślady, które mogłyby dostarczyć informacji na temat czynności fizycznych, którymi za życia zajmowały się te kobiety i niewykluczone, że dałoby się je zinterpretować jako świadectwo odbywania licznych podróży lub uczestniczenia w wyprawach bądź

działaniach wojennych? Również studia metalograficzne nad samą bronią są w stanie potencjalnie odsłonić przed nami nowe szczegóły oraz dostarczyć odpowiedzi na pytania dotyczące tego jak i do jakich celów wykorzystywano wcześniej przedmioty złożone ze zmarłymi do grobów.

Obraz uzbrojonej kobiety wyruszającej konno do bitwy i dzierżącej w dłoni ostrą włócznię, lub wizja niewiasty stojącej wśród ściany tarcz oraz innych walecznych towarzyszek i mężczyzn, niewątpliwie przyciąga uwagę i fascynuje. Moim zdaniem jednak, za wcześnie jest jeszcze aby twierdzić, że podobne sceny miały miejsce poza stronicami średniowiecznych manuskryptów. Niemniej jednak, biorąc pod uwagę charakter znalezisk archeologicznych i to jak często mają one tendencje aby nas zaskakiwać, pogląd ten może się zmienić, być może nawet szybciej niż byśmy przypuszczali.

Podziękowania

Pragnę wyrazić najserdeczniejsze podziękowania Profesorowi dr hab. Sylwestrowi Czopkowi z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego za zaproszenie mnie do udziału w 'Rzeszowskich Seminariach Funeralnych' w marcu 2013 roku oraz za danie mi możliwości opublikowania moich badań w *Analecta Archaeologica Ressoimensia*. Podziękowania kieruję również do Petera Vang Petersena z Duńskiego Muzeum Narodowego za zgodę na przedrukowanie ilustracji z jego artykułu na temat walkirii. Dziękuję także Dr Markowi Jagodzińskiemu z Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu za zgodę na opublikowanie zdjęcia „walkirii z Truso”. Specjalne podziękowania dla Profesor Judith Jesch za cenne uwagi, które pomogły mi sprecyzować szereg argumentów przedstawionych w tym artykule.

Najnowsze publikacje

Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

Zamówienia można składać poprzez nasz sklep internetowy:
<http://books.archeologia.rzeszow.pl>

Roman Szlązak

Saloniki w okresie wczesnobizantyjskim (IV–VI wiek)

Publikacja ma na celu przedstawienie topografii Salonik w okresie wczesnobizantyjskim, który rozpoczął się wraz z budową cesarstwa bizantyjskiego, a kończył przed rozpoczęciem ikonoklazmu. Pomiędzy IV a VII w., Saloniki przeżyły okres prosperity, stając się drugim, po Konstantynopolu, miastem Bizancjum.

Praca otrzymała wyróżnienie specjalne w konkursie na „Najlepszą pracę magisterską w Polsce w roku 2011”, organizowanym przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Format A4, 199 stron, okładka twarda
ISBN 978-83-7667-133-8
Rzeszów 2012
Cena: 80,00 zł

**Maciej Karwowski, Bohdan Chmielewski,
Dominika Kulikowska, Andrzej Pelisiak aut.**

Białobrzegi, stanowisko 18. Osada z okresu rzymskiego

Drugi tom z serii Via Archaeologica Ressoviensia, w którym prezentowane są wyniki badań wykopaliskowych, wyprzedzających inwestycję związaną z budową autostrady A4 na odcinku Rzeszów–Przeworsk.

Format A4, 174 strony, okładka miękka
ISBN 978-83-7667-145-1
Rzeszów 2013
Cena: 50,00 zł

Judyta Nawrot aut.

Kościoły Centralne na terenie Czech i Moraw (IX–XIII w.)

Pierwsza publikacja w języku polskim obejmująca problematykę budowli centralnych z terenu Czech i Moraw. Autorka prezentuje dotychczasowe hipotezy mówiące o pochodzeniu rotund czeskich. Trzon pracy stanowi katalog obiektów wraz z informacją dotyczącą opisu budowli, tła historycznego, przeprowadzonych badań archeologicznych i architektonicznych, źródeł pisanych oraz datowania obiektów.

Format A4, 472 strony, okładka miękka

ISBN 978-83-7667-136-9

Rzeszów 2013

Cena: 60,00 zł

Sławomir Kadrow, Piotr Włodarczyk red.

Environment and subsistence – forty years after Janusz Kruk's "Settlement studies..."

Tom zawiera 34 artykuły poświęcone badaniom nad pradziejowym osadnictwem, gospodarką i środowiskiem naturalnym, dla których inspiracją jest dzieło Janusza Kruka pt. „Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych”, wydane w Ossolineum w 1973 roku. Czterdzieści lat od ukazania się tej książki autorzy prezentowanego tomu z różnych krajów dyskutują jej wpływ na rozwój archeologii w Polsce i poza jej granicami.

Format A4, 143 strony, okładka twarda

ISBN: 978-83-936467-1-5

Rzeszów–Bonn 2013

Cena: 120,00 zł

Anita Szczepanek

Archeotematologia pochówków zbiorowych od pradziejów po czasy współczesne

Książka przedstawia zagadnienia dotyczące eksploracji, analizy antropologicznej oraz rekonstrukcji zwyczajów pogrzebowych związanych ze składaniem zmarłych w grobach zbiorowych.

Format A4, 171 stron, okładka twarda

ISBN: 978-83-7667-151-2

Rzeszów 2013

Cena: 60,00 zł

Piotr N. Kotowicz red.

Acta Militaria Mediaevalia tom IX

Periodyk poświęcony militariom okresu średniowiecza.

Format A4, 257 stron, okładka miękka

ISSN: 1895-4103

Kraków–Rzeszów–Sanok

Cena: 50,00 zł

Jerzy Tomasz Bąbel

Cmentarzyska społeczności kultury mierzanowickiej na Wyżynie Sandomierskiej

Część 1: Obrządek pogrzebowy.

Część 2: Źródła

Dwutomowa publikacja przedstawia wyniki badań i analiz cmentarzyska w Mierzanowicach na Wyżynie Sandomiersko-Opatowskiej – jednego z najważniejszych w pradziejach ziem polskich i Europy Środkowej.

Praca ukazuje się blisko 80 lat po zakończeniu prac wykopaliskowych przez Kazimierza Salewicza na eponimicznym stanowisku kultury mierzanowickiej. Kluczowe dla zrozumienia początków epoki brązu w Europie Środkowej zabytki, pierwszej złotej epoki w dziejach naszego kontynentu, uległy niestety zniszczeniu w pożarze magazynów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie w 1991 roku. Niniejsza publikacja przywraca więc do życia środowisku naukowemu ważny i liczny zbiór źródeł do badań i analiz odległej przeszłości ziem polskich.

Format A4, 589 stron, okładka twarda

ISBN 978-83-7667-146-8

Rzeszów 2013

Cena: 0,00 zł – egzemplarz bezpłatny

Małgorzata Rybicka, Andrzej Pelisiak

**Stanowisko 158 w Jarosławiu,
woj. podkarpackie**

Część I.

Kultura malicka i kultura mierzanowicka

Trzeci tom z serii Via Archaeologica Ressoviensia.

Format A4, 135 stron, okładka miękka

ISBN 978-83-7667-149-9

Rzeszów 2013

Cena: 0,00 zł – egzemplarz bezpłatny

